

Het optreden der Albaneesche Gendarmerie in Westelijk Epirus,

(met een kaart)

DOOR

J. H. SONNE,

Eerste-Luitenant der Infanterie.

Eind Februari (1914) waren de Nederlandsche officieren te Valona aangekomen en reeds begin Maart vertrokken zij paarsgewijze naar hunne standplaatsen, middelpunten van het hun toegewezen district, waarbinnen zij eene afdeeling gendarmerie hadden te organiseeren. Deze plaatsen waren Durazzo, Skoetari, Berat-Elbassan en Koriça. Dan was er nog een vijfde district n.l. Argyro Castro, doch naar de hoofdplaats hiervan konden voorloopig nog geen ambtenaren van den Albaneeschen staat gezonden worden, omdat die nog in handen was van ééne dien staat vijandelijke macht.

Bij hun inval in Epirus tijdens den Balkanoorlog en vooral na den val van Janina waren de Grieken vrij ver Noordelijk doorgedrongen en hadden o. a. de dorpen Himara, Kuç, Nivica, Saljari, Mirica, Kam-sisti, Suka, Dzanani, Ruk bezet (zie de kaart).

Op de conferentie van Londen was bepaald, dat de Noordelijke en Zuidelijke grenzen van het nieuw gestichte vorstendom Albanië nader zouden worden vastgesteld door afzonderlijke commissiën. Dat was geen gemakkelijk werk. In het Zuiden woonden dooréén Albaneezen, Grieken en vergriekschte Albaneezen. Deze laatsten waren een product van de reeds jarenlang gevoerde Grieksche propaganda. Door geld, verbreiden van de Grieksche taal, het stichten van scholen, had men van uit Griekenland de bewoners van Macedonië en Epirus trachten te winnen voor de Groot-Grieksche nationale gedachte. Hierbij maakte men ook gebruik van den Christelijken (Grieksch-orthodoxen) godsdienst; schold alle Mahomedanen voor Turken en dus barbaren en prees alle Christenen als verlichten en dus Grieken. Toen de grenscommissie dan ook deze streek doorreisde om ter plaatse den toestand te onderzoeken en de grens vast te stellen, werd zij bestormd door vertegenwoordigers van bevolkingsgroepen die met Oostersche overdrijving kwamen betoogen, dat zij bij Griekenland (of Albanië) moesten worden ingedeeld. Booze tongen beweerden dat die betoogingen veelal door ijveraars achter de schermen met geld in een bepaalde richting

waren gestuurd, zooals trouwens in den geheelen Balkan te doen gebruikelijk schijnt.

In December 1913 kwam de commissie voor de Zuidgrens met haar werk gereed. Haar grenslijn is zooveel mogelijk aangegeven op de kaart.

Natuurlijk was die niet naar ieders zin. Enkele Albaneesche patriotten beweerden, dat de grens had moeten loopen zuidelijker van Konica en langs de rivier de Kalomas; de Grieken daarentegen hadden Delvino, Agyrocastro, Himara, Tepeleni en Koriça erbij gewild en de grens willen trekken over den berg Danglis. Echter, de mogendheden hadden beslist en men had zich te onderwerpen. Van Grieksche zijde liet dit onderwerpen intusschen zeer veel te wenschen over. De ontruiming der ten N. der nieuwe grenslijn gelegen plaatsen werd telkens en telkens uitgesteld. Of hierbij de Grieksche regeering heimelijk steunde op één of meer der 6 mogendheden, die wel Albanië gesticht hadden en wier afgevaardigden de met het voorloopig bestuur belaste C. I. C. (commission international de controle) vormden, maar die toch niet op alle punten eensgezind bleken, zal wel een open vraag blijven. Misschien ook hoopte men alleen door de zaak op de lange baan te schuiven, in gunstiger omstandigheden te verkeereren bij mogelijke wending van zaken. Daar de enkele ontruimde plaatsen blootstonden aan de willekeur van ongeregelde Grieksche gezinden zoo werden eind Januari op verzoek der zooevengenoemde C. I. C. enkele detachementen der pas opgerichte voorloopige gendarmerie uitgezonden in de richtingen van Chimora, Tepeleni, Fratari en Korica (Kortsha). Deze detachementen, bij gebrek aan gendarmen hier en daar aangevuld met auxiliaires, hadden alleen in opdracht om voor orde en veiligheid te waken, maar mochten geen gevecht met de tegenpartij aangaan. Aangezien die tegenpartij blijkbaar minder vredelievende orders had, althans willekeurigheden beging of toeliet, zoo was de taak dier eerste gendarmerie afdeelingen uiterst moeilijk.

Dusdanig was nog de toestand toen op 7 Maart Prins WILHELM VON WIED, te Durazzo als vorst van Albanië voet aan wal zette. Zoowel te Valona als te Durazzo werd flink feestgevierd, vaderlandslievende redevoeringen klonken op straat, in kerken en moskeeën, het volk was geestdriftig, de toekomst van Albanië scheen één rozentuin.

Een der eerste regeeringsdaden van vorst WILHELM was de benoeming van overste THOMSON tot regeeringscommissaris voor het Zuidelijk gedeelte des lands (n.l. de districten Koriça en Argyro Castro) met tot opdracht niets meer of minder dan oplossing der Epirotische kwestie. Voorwaar geen peulschil, zooals later meer en meer bleek. Maar de volmacht aan THOMSON verstrekt was zeer ruim en diens kennis van zaken, politieke ervaring en doortastendheid deden het beste verwachten. Kort na zijn aanstelling reisde hij naar Korfu om daar met enkele leiders der Epiroten samen te komen en te trachten een schikking te verkrijgen. Of dit kans van slagen had is moeilijk te beoordeelen. Iets scheen deze poging toch wel te hebben uitgewerkt, want op 11 Maart kwam uit Korfu een bericht naar aanleiding waarvan

Generaal DE VEER, Commandant der Gendarmerie, aan de te Valona achtergehouden Nederlandsche officieren (Majoor De WAAL en Kapitein SONNE) bevel gaf om met hunne voor het district Argyro Castro bestemde detachementen op te rukken. Zij moesten zuidwaarts het Grieksche leger tegemoet trekken om de ontruimde plaatsen dadelijk met hunne Albaneesche gendarmen te bezetten. Op den 13^{den} Maart vertrok de kleine colonne, niet veel meer dan 300 man sterk, uit Valona. Zooals de Constantinopolitaansche correspondent van de Nieuwe Rotterdammer destijds schreef, was het een opwekkend en schilderachtig gezicht deze kleine colonne (er waren 2 mitrailleurs en eenig telefoonmaterieel bij) onder de toejuichingen van een groote menigte Valona te zien uitmarcheeren en langzamerhand tusschen de heuvelen te zien verdwijnen. Ieder wist dat zij een moeilijke taak en een onzeker lot tegemoet ging, maar de komst van den vorst en van de Nederlandsche officieren had den Albaneezen een rustig vertrouwen in de toekomst geschonken, zoodat men vol goeden moeds was. De marsch naar 't Zuiden zou geschieden door het voornaamste dal, dat van de Vojusa waaraan het naaste doel Tepeleni en aan een zijrivier (de Drinos) waaraan het hoofddoel Argyro Castro lag. Op de kaart is te zien dat de kunstwegen in Epirus niet Noordelijker gaan dan Tepeleni. De verbinding van deze plaats met Valona is dan ook erbarmelijk. Zij gaat langs onverharde voetpaden, eigenlijk voetsporen die bij veel regen of groote droogte onzichtbaar worden, langs steile berghellingen, dwars door riviertjes, door struikgewas, over kale rugen en maagdelijke steenklompen. 't Is de „weg” zoo juist bescheven door Miss DURHAM in haar werkje „The Burden of the Balkans”, welke kloekē Engelsche reizigster reeds omstreeks 1904 dezen tocht maakte slechts vergezeld door enkele Albaneesche gidsen en tolken.

Tot beter begrip en ter aanvulling der kaart moge hier volgen, wat de Nederlandsche commissie schreef: „Albanië is een uiterst „moeilijk begaanbaar bergland of liever een aaneenschakeling van „vele afgesloten gebergtegroepen; meest kalk- of leiformalies; scherpe „vormen. Enge dalen, soms zoo eng, dat ook langs de rivieren ver- „keer is uitgesloten. Enkele malen dalterrassen. Eenige bekkenland- „schappen die met de ietwat bredere dalformaties verkeerscentra „vormen (bekken van Scutari, dalterrassen aan de zwarte Drin, rechter- „oever N. van Dibra, vlakke der Muzaika aan benedenloop Semeni „met dal van Kortsha, van de Drynos—Argyro Castro). Vele gebergten „bestaan uit kale rotsgesteenten, andere zijn met kreupelhout bedekt, „doch men treft ook uitgestrekte wouden, die — indien slechts eenigs- „zins bruikbare verkeerswegen aanwezig waren — hooge renten kon- „den afwerpen. Nu leveren zij door de honderden afgeknakte stammen, „die kruiselings dooreen liggen weg te rotten, een treurigen aanblik. „Vele berghellingen lijken uiterst vruchtbaar (b.v. voor wijnbouw) hier „en daar schieten de olijven welig op. Ook de vlakten zouden bij be- „hoorlijke afwatering gunstig zijn voor intensieve cultuur, zij liggen

„grootendeels braak omdat de Albanees slechts datgene verbouwt wat hij bepaald voor zich en zijn familie noodig heeft en dat is bij zijn „grootte soberheid zeer weinig. Hoofdvoedsel is mais. Aardappelen, „rogge en tarwe worden weinig verbouwd, haver evenmin; bij Elbassan „vindt men enkele rijstvelden. De qualiteit van het vee is slecht. In het „gebergte worden slechts geiten en schapen geteeld. Wild meestal „overvloedig. Kalkoenen worden zeer veel gefokt. Het klimaat in de „vlakten is zacht, 's zomers veel te warm en door het gebrek aan „irrigatie zeer ongezond (beruchte moerassen bij Durazzo en Valona). „In het gebergte des winters ruw en koud, vooral als de wind over „de sneeuwbergen strijkt (bora). Meestal een lange regenperiode in de „maanden November tot Februari die in de bergstreken het verkeer „dikwijls geheel stop zet. Tirana en Scutari hebben den naam niet „ongezond te zijn. Tegen koude is men slecht beveiligd, daar de wo- „ningen meestal niet op verwarming zijn ingericht. Soms treft men een „schouw aan voor houtvuur, maar in den regel behelpt men zich 's winters „met het niet gevaarlooze houtskoolvuur op blikken driehoet (mengali).”

Toen de colonne de heuvelkling beklommen had, die de kustvlakte van Valona in het Oosten begrenst en die bijna uitsluitend met olijfboomgaarden is bedekt, en wij op het punt stonden naar het dal der Susica te gaan afdalen, kregen wij voor de eerste maal een uitzicht op het Albaneesche binnenland. Bergen, bergen en nog eens bergen; de voorste getuigend van eenig menschelijk leven door de hier en daar zichtbare groepjes van vierkante steenen huizen; de volgende zich verheffend als lange, massieve, ruggen die den mensch alle voortdringen schijnen te versperren; de verste wegdoezelend in een wazig blauw, prikkelend de verbeelding en schijnend sprookjesachtige ommuringen van nog te ontdekken geheimenissen. Tot den Albaneeschen kapitein, KASSIM geheeten, ons voor staf- en tolkdiensten toegevoegd, over het vreemde en aantrekkelijke van dit schouwspel eenige opmerkingen makende, antwoordde deze met een zekeren vaderlandslievenden trots: „Toute l'Albanië est comme ça mon major”.

Inderdaad ondervonden we later: Que toute l'Albanie était comme ça.

Onze gidsen (gendarmen afkomstig uit deze streek) namen dan richting op bekende berghoeken. Aan de Susica gekomen bleek deze ± 20 M. breed en in 't midden bijna 1 M. diep. De meeste gendarmen trokken hun schoenen en kousen uit, enkele verrichtten de doorwading geheel gekleed. Niettegenstaande den vrij lagen warmte graad van dit bergwater scheen niemand later hinder of nadeelige gevolgen van dit natte pak te hebben gehad. Dank zij onze paardjes kwamen wij droogvoets over den stroom, evenals trouwens ook de meeste der Albaneesche officieren 1). Verder werd Oostwaarts gemarcheerd door het

1) Aan ieder officier was n.l. toegestaan in dienst een paard te gebruiken. Misschien hield deze bepaling verband met de gewoonte des lands, dat een persoon van eenig aanzien nooit loopt maar altijd rijdt al is het maar op een ezel. Een rijdier is trouwens

dal der Vlaina, een zijriviertje van de Susica, om vervolgens den bergrug te gaan beklimmen die de waterscheiding vormt tusschen de Susica en de Vojusa. Hierbij bleek wat echte bergbewoners de Albaneezen zijn. Niettegenstaande de Maartzon al vrij fel brandde waren er slechts enkele achterblijvers, die trouwens bij een rust den troep spoedig inhaalden. Wij, op Europeesche (de Albaneezen doelende op de beschaafde landen van West-Europa zeggen altijd „l'Europe") wijze een eind weegs naast onze paarden marcheerende, moesten al hijgend en zweetend vaststellen, dat we tevoet niet konden bijblijven. We kropen dus spoedig weer te paard en namen zóó langzamerhand de eerst verfoeide gewoonte des lands over om alleen dan af te stijgen als de smalte of helling van den weg bepaald levensgevaar zou veroorzaken. Half weg de klim moest een herberg (han) staan, waar we een flinke rust zouden nemen. Daar aangekomen vonden we tot onze teleurstelling de „han" gesloten, zoodat de eenig verkrijgbare verfrissing was het water uit de dichtbij gelegen bron. Toch waren wel menschen in het huis. Van achter een met zware houten tralies voorzien venster van $\pm \frac{1}{2}$ M. in 't vierkant riepen vrouwenstemmen ons iets toe. Men vertaalde dat de heer des huizes afwezig was en vertelde er bij dat de (ongeschreven) wet in zulk een geval iedereen verbod binnen te gaan en dat dus de vrouwen geen andere mannen mochten binnenlaten. Overtreders (en overtreedsters) van deze draconische, maar misschien menschkundige, wet stellen zich bloot aan de doodstraf, te voltrekken door den beleedigden heer des huizes. Deze gewoonte om zichzelf recht te verschaffen is denkelijk voor een deel gevolg van het gebrek aan of de verdorvenheid van rechterlijke macht onder de Turksche heerschappij. Veel soorten of graden van straffen bij deze strafwijze kent men niet. Bij een eenigszins ernstig feit wordt steeds doodstraf toegepast. En deze wordt meestal uitgevoerd door zich met zijn geweer in hinderlaag te stellen en den schuldige bij het voorbijgaan verraderlijk neer te schieten 1).

Den bergpas overgaande geniet men op enkele punten een vergezicht op de Adriatische zee met de baai van Valona en het daarvóór gelegen eilandje Saseno en op weer andere, een uitzicht op het dal der Vojusa.

Na de afdaling werd deze rivier bereikt bij Han Sefag en vonden we daar langs de rivier een smalle strook vlak land, met iets dat op een landweg geleek. Hierlangs voortmarcheerende bereikte de ver-

het eenige vervoermiddel in Albanië en het dient erkend, dat reizen te voet in dit bergland uiterst vermoeiend is.

1) Volgens de regelen der bloedwraak heeft dan de familie van den verslagene weer het recht om den moordenaar naar het leven te staan. Deze gevallen zijnde, moet weer gewroken worden door den voltrekker der wraak te vellen. En zoo gaat men verder. Er zijn gevallen bekend waarin van twee families op deze manier bijna alle mannelijke leden waren uitgeroeid, zoodat niets dan vrouwen en enkele jongens beneden 15 jaar overbleven.

moeide colonne in de schemering (tusschen 5 en 6 uur) het dorp Skoza, waar de commandant besloot te overnachten. De afgelegde afstand was ongeveer 30 K.M. Is dat op vlak terrein niet veel, in een bergland en juist voor dit landsgedeelte was dat een flinke prestatie. In Albanië kan men niet met den curvimeter den duur van een marsch berekenen. Het bleek dus, dat de marschvaardigheid van de gendarmerie zeer voldoende was.

De troep werd bij de bevolking onder dak gebracht en den Hollandschen officieren werd een kamer aangeboden in het huis van den burgemeester, die hen geheel als gasten behandelde. Men ging ons een gastmaal bereiden, wat voorloopig hierop neerkwam dat wij beleefdheidshalve onze hongerige magen moesten dichtsnoren. Immers onze komst was niet aangekondigd en dus verkeerde het gastmaal nog in staat van embryo. De kamer was vierkant met kleine vensters dicht bij den vloer. Langs de wanden lage rustbanken overdekt met matrassen, bij dag dienende voor zetels en bij nacht voor slaapplaatsen. In 't midden op een armzalig tapijt een wankelende ronde tafel, waarom later enkele versleten keukenstoelen werden geplaatst. We konden tenminste op Europeesche wijze zitten wat later bleek in de meeste dorps huizen niet mogelijk te zijn, daar moest men hurken of met gekruiste beenen zitten als een kleermaker.

Toen eindelijk het maal werd opgediend zetten we ons met bezwaard gemoed aan de tafel, waarop voor ieder een lepel en een homp brood gereed lag. De soep die door allen uit één schaal moest worden gelepeld was walgelijk. Het kalkoenenvleesch was tamelijk goed, het brood genietbaar maar de andere producten der inheemsche kookkunst weer even onsmakelijk als de soep tot het nagerecht toe, dat bestond uit ruwe koek waarbinnen een laagje breiachtige stof van verdacht uitzien en kwalijken geur. Toen eindelijk iedereen zich had ter ruste begeven, zochten we uit zadeltasch en reiskoffertje nog eenige blikjes en stukken kwatta bij elkaar om de hongerig gebleven magen te vullen.

Den volgenden morgen zou het Vejusadal verder stroomopwaarts worden gevolgd. Hierbij bestond het vooruitzicht om nog denzelfden dag op het Grieksche leger te stuiten, want volgens de berichten stonden afdeelingen van dat leger o. a. in Himara, Nivica, Saljari, Memaliaj, Tepeleni en Klisura. Deze berichten waren ingekomen van de reeds vermelde vooruitgeschoven gendarmerie detachementjes waarvan er o. a. stonden te Vranista, Vermiku, Vasari en Vinokasti. De hoofdmacht zou op den linkeroever voorwaarts gaan en een ruitroeptrouille (onder kapt. SONNE) kreeg de opdracht om waar mogelijk op den rechteroever over te gaan en verband op te nemen met het detachement te Vasari. Iets voorbij Skoza werd een veer 1) gevonden (de Vojusa

1) Zulk een veer bestaat uit een vierhoekige schuit, samengesteld uit rechte planken en een bediening van 3 man, die de schuit eerst dicht langs den oever een eindweegs voortpagaaien en ze dan plotseling met den kop in den fellen stroom draaien. De schuit wordt gepakt en zou ook geheel meegesleurd worden als niet de voerlui door

is nergens doorwaadbaar). De overtocht echter kostte (zooals trouwens alles in Albanië) veel tijd, omdat de veerlui eerst uit hun huizen moesten gehaald worden, de paarden niet verkozen vlot in de schuit te springen (wat bij gebrek aan afrit of landingshoofd toch noodzakelijk is) en er driemaal gevaren moest worden.

De colonne rukte nu op beide oevers voorwaarts. Evenals den voorgaanden dag werd zij in alle dorpen met blijdschap door de bevolking ontvangen. Te Sinanaj aangekomen, vernam men dat te Saljari zich nog een Grieksche bezetting bevond. Hierop liet majoor DE WAAL zijn troep halt houden en ging, vergezeld door den straks genoemden kapitein KASSING en enkele ruiters, vooruit om een ontmoeting te hebben met den Griekschen postcommandant.

De linker-patrouille het verband met Vasari tot stand gebracht hebbende en van dit hooggelegen dorp naar de rivier afdalende zag juist commandant DE WAAL met zijn gevolg op den anderen oever bezig den hoogen en steilen berg te beklimmen op welks top Saljari ligt. Door middel van eenzelfde soort veer als te Skoza, weer op den Zuidelijken oever gekomen, vond kapitein SONNE daar de schriftelijke bevelen door majoor DE WAAL voor hem achtergelaten. Hij moest naar Sinanaj gaan om het commando van den troep op zich te nemen en aldaar DE WAAL afwachten, die eerst des avonds of den volgende dag zou terugkeeren. Alzoo werd de troep te Sinanaj bij de inwoners onder dak gebracht en richtte men zich voor den nacht in.

De 2e Luitenant die te Saljari het bevel voerde, bleek geen enkele West-Europeesche taal machtig en was met het geval verlegen. Het gelukte echter aan DE WAAL toestemming te verkrijgen om (onder Grieksch militair geleide) naar Tepeleni door te reizen teneinde daar te trachten den algemeenen commandant te spreken. Tegen het invallen der duisternis te Velicoti aangekomen, werd hij daar door de militaire bezetting aangehouden. Men wilde eerst te Tepeleni om raad vragen. Na eenige uren wachtens ('t was reeds geheel duister) verscheen een kapitein als gemachtigde van den commandant. Evenmin als de Luitenant te Saljari verstond deze kapitein een der moderne talen. Het Fransch van majoor DE WAAL werd door kapitein KASSIM overgebracht in het Albaneesch en door een tweeden tolk van het Alb. in het Grieksch. Vlot ging het onderhoud dus niet. De opdracht van onze gendarmerie vernomen hebbende, verklaarde de kapitein, dat van de Grieksche regeering geen bevel gekomen was om eenige plaats te ontruimen. Hij zou echter het gebeurde naar Athene doen melden en nadere instructies vragen. Daarom verzocht hij majoor DE WAAL het door de Grieken bezette gebied te verlaten onder belofte, bericht te zullen zenden zoodra de Grieksche regeering bevel tot ontruiming gaf. Niet zonder moeite

uit alle macht te pagaaien haar ook een kleine zijwaartsche beweging gaven. Dank zij deze komt de schuit al is het ook 100 M. stroomafwaarts toch aan den tegenovergestelden oever.

werd toestemming verkregen om eerst den nacht door te brengen in het huis waarin men zich bevond. De Grieksche autoriteiten schenen er weinig over gesticht, dat men den Nederlander zoo ver had laten doordringen 1). Het huis bleef dan ook den ganschen nacht door meerdere schildwachten bewaakt, terwijl men bij het kriecken van den nieuwen dag al aangespoord werd om maar zoo spoedig mogelijk af te marcheeren.

Te Sinanaj wachtte men met groote nieuwsgierigheid en niet zonder ongerustheid de terugkomst van den commandant af. De nacht was rustig voorbijgegaan en men hoopte liefst nog dezen dag verder te kunnen trekken. Tegen 12 uur 's middags werd de nadering van majoor DE WAAL gemeld, maar weldra werd de vreugde over zijn terugkomst getemperd door het teleurstellende van zijn nieuws. Daar zat men; onverwacht en plotseling gestuit in zijn vreugdevollen opmarsch; gebonden door zijn vredelievende instructies eenerzijds en de botte weigering anderzijds. Den volgenden dag ontving men een brief van den Griekschen commandant van Tepeleni waarin nogmaals werd gezegd dat men geen grondgebied kon overgeven en dat men voor deze aan gelegenheid geheel afhing van de regeering te Athene. Louter een beleefdheidsvorm, dus een dooddoener die de zaak waarom het ging „ad calendras grecas” uitstelde. Althans dit laatste was de meening van enkele Albaneesche officieren; andere waren meer optimist en verwachtten binnenkort betere berichten.

Om op alles voorbereid te zijn, begon men echter zich wat beter in te richten. Zoo werd de kantonneering wat ruimer gemaakt en de troep verdeeld over de gehuchten Sinanaj, Mata-Asanaj, Zemblan en Martalozi, alle gelegen in het landschap Lapsi 2). Nabij Saljari en tegenover de Grieksche bezetting daarvan werd een post van een korporaal en 8 man geplaatst, die door onze telefoonafdeeling in verbinding werd gebracht met onze woning te Sinanaj. Met posten van bereden gendarmen werd een verbindingsdienst ingesteld met Valona en plannen werden opgemaakt voor het optreden bij ontvangst van bericht tot oprukken. Helaas vele dagen gingen voorbij zonder eenig nieuws. Ook van overste THOMSON kwam taal noch teeken. Wekte dit laatste bevreemding, spoedig werd het raadsel opgelost, toen eind Maart het bericht inkwam dat THOMSON was ontheven van zijn betrekking als regeeringscommissaris voor Zuid-Albanië. Een andere regeeringsdaad van vorst WILHELM n.l. was geweest het benoemen van een

1) Later te Sinanaj vernamen we uit de berichten der bevolking dat de ze Luitenant te Saljari als straf voor het doorlaten van den parlementair van zijn commando was ontheven en door een ander vervangen.

2) De klinkers i, u, a, die op de kaart veelal aan het slot der plaatsnamen voorkomen doen den dienst van aanwijzend voornaamwoord of lidwoord en zouden dus hier misplaatst zijn. Wel daarentegen: Vasari è vogel ka pak vëndësitë (Het kleine Vasar heeft weinig inwoners) en Më të shpejt anmikut dha Vermiku (Weldra gaf Vermiku zich aan den vijand over).

De kaarten waren afkomstig van den Oostenrijkschen topografischen dienst.

ministerie. De nieuwbakken ministers konden zich blijkbaar niet vereenigen met de groote volmacht door den vorst aan THOMSON verleend, en ook niet met de wijze waarop de laatste zijn opdracht uitvoerde. Zij brachten WILHELM ertoe om zijn, 19 dagen geleden genomen, maatregel, ongedaan te maken.

Hiermede verminderde naar onze meening de kans op goeden uitslag, althans voorloopig. Of we goed zagen? Zes lange weken wachtten wij te Sinanaj, gedurende zes lange weken verbleven wij met de geheele colonne in dit afgelegen bergdorp te midden der sneeuwtoppen en woonden in de ellendige huizen van Albaneesche boeren en geitenherders. De gendarmen vonden zich nog wel terecht en ook de Albaneesche officieren, sober als zij zijn en gewend aan de toestanden in hun vaderland, schenen zich nogal te kunnen schikken, maar de Hollandsche officieren leden het meest. Met 3 of 4 personen leefden zij in één vertrek. Meubels ontbraken bijna geheel, licht kwam alleen binnen door enkele kleine laag geplaatste raampjes, lucht zooveel te meer maar dan door de vele reten in den vloer uit den paardenstal daaronder. Ook de eterij bleef voor hen onsmakelijk zoodat tenslotte enkele gendarmen moesten worden gedresseerd in het bakken van spiegel-eieren en andere meer „Europeesche” kostjes gegeven de genietbare grondstoffen: brood, melk, kalkoenen- of geitenvleesch en den inhoud der meegenomen blikjes.

Had men in den beginne nog steeds gehoopt op een gunstig bericht van Grieksche zijde, spoedig wapende men zich met Oostersche gelatenheid.

Het Maartsche weer was dikwijls guur en overvloedige regens veranderden vaak alle paden in moddergoten zoodat verplaatsingen buitenshuis bijna ondoenlijk waren. Met de komst van April begon het weer milder te worden, de sneeuwlagen op de bergtoppen werden smaller en het groen der dalen krom hooger en hooger tegen de hellingen op. Met den troep werden oefeningen gehouden in het gevechts-exerceeren, in velddienst en in schieten, soms werd zelfs een kleine manoeuvre gemaakt. Hierbij bleek dat voor het gebruik te velde de donkergroengrijze uniform wel voldeed maar dat de vuurroode bol in de fez op groote afstand zichtbaar was 1). De geweren waren de Mausers met kaliber 7,65 mM. afkomstig uit het Turksche leger, waarmee de gendarmen tamelijk goed wisten te schieten; verscheidene looplen echter waren deerlijk uitgesleten.

De geheele macht gendarmerie bestond uit de navolgende detachementen:

1e. Het detach. bestemd voor Argyro Castro \pm 200 man sterk, waarbij de kapiteins KASSIM, RIFAT SAMI en RAMIH en de luitenants ADIM FEHMI, ABDULLAH en SALIH HODZJAH.

1) Later werden dan ook tijdens de gevechten de hoofddeksels door de gendarmen veelal het binnenste buiten gekeerd en dus met de voering naar buiten op het hoofd gedragen.

2e. Het detach. bestemd voor Delvino \pm 60 man sterk, waarbij kap. TAJAR en de luitenants FERHARD en DZJELLAL.

3e. De helft van het detach. bestemd voor Libohovo \pm 30 man sterk onder luitenant IBRAHIM HAKI.

4e. Een sectie mitrailleurs (2 mitr. Schwarzlose kal. 8 mM.) \pm 25 man onder luitenant BEDZJED.

5. Een telephoonafdeeling \pm 25 man sterk onder kap. FASELI.

Er waren 3 militaire artsen, ISMED, OMER en MUSSA, die hunne opleiding genoten hadden te Constantinopel maar waarvan de beide laatsten hunne studies nog niet hadden voltooid.

Alle detachementen hadden onder de gendarmen enkele beredenen en voerden eenige kisten reserve-munitie mee op muilezels of draagpaarden. De laatste en ook de lastdieren voor het telefoonmaterieel waren slechts gedeeltelijk staatseigendom, de meerderheid moest voor elken marsch worden ingehuurd.

Deze macht was natuurlijk te gering om een tegenstand van eenige beteekenis te breken. En dat inderdaad met de wapens zou moeten worden opgetreden, bleek alras uit de berichten die te Sinanaj binnenkwamen. Niet alleen vertelde de bevolking wat ze uit het door de Grieken bezette gebied vernam, maar ook kwamen doortrekkenden vertellen wat zij met eigen oogen gezien hadden. De hoofdinhoud dier berichten was, dat men in Argyro Castro en omgeving bezig was gewapende benden te vormen uit allerlei volk; zelfs zouden eenige honderden bandieten uit Kreta gehaald zijn. Niet alleen lieten de Grieksche militaire commandanten dit oogluikend toe maar Grieksche officieren traden hier en daar als organisators op, terwijl vele quasi gedeserteerde soldaten de benden kwamen versterken. In verscheidene dorpen werd de Mahomedaansche bevolking geld afgeperst en moest zich andere kwellingen en zelfs wreedheden laten welgevalen, daar de Grieksche commandanten op hunne klachten geen acht sloegen, ja zelfs er den spot mee dreven. Alles werd zorgvuldig gemeld naar Valona en wel aan den commandant der gendarmerie den generaal DE VEER. Dit melden kon binnen een week na aankomst telegraphisch geschieden, doordat men de oude Turksche telegraaflijn die tijdens den Balkanoorlog was vernield weder in orde had gemaakt.

Ten einde de zwakke kracht der Gendarmerie te versterken begon men met het organiseeren van vrijwilliger-afdeelingen, zoogenaamde auxiliaires. In Albanië kan dit gemakkelijk, omdat bijna elk mannelijk persoon in het bezit is van een geweer en daarmee weet om te gaan. De gouverneurs der verschillende landschappen moesten alle weerbaren registreeren, de menschen met de voorwaarden bekend maken en ze aanzeggen zich gereed te houden. Volgens die voorwaarden ontving ieder vrijwilliger als onderscheidingsteeken een rood-zwart-roode 1)

1) De landskleuren. Zoo bestond de Albaneesche vlag uit een geheel roode lap

band om den linker bovenarm en gedurende den tijd onder de wapenen, 3, 4 tot 7 piaster per dag voor levensonderhoud (een piaster heeft een waarde van \pm 10 Nederl. centen); hij moest zijn eigen geweer meebrengen maar zou munitie ontvangen van den staat. Er werd berekend hoeveel dagen na ontvangst van het „mobilisatie-telegram” de heeren ter plaatse konden zijn. Zoo zouden binnen 24 uur zich te Sinanaj 3- tot 400 man melden, afkomstig uit de omliggende dorpen.

Onder de boven geschetste omstandigheden levende en wachtende kwam op 25 April, ten 1 uur n.m. een telefoonbericht van Generaal DE VEER dat de Grieken met de ontruiming van Epirus zouden beginnen. (In de Nederlandsche taal kon men zonder gevaar de grootste staatsgeheimen per telefoon behandelen). Onmiddellijk werden ordonnansen uitgezonden om de officieren te ontbieden; de verst wonenden bevonden zich een uur rijdens van Sinanaj n.l. te Zemblon. Ook gingen berichten naar de gouverneurs tot verzameling der auxiliaires.

Om 2⁴⁵ n.m. kwam een brief van den commandant te Tepeleni, meldend dat de Grieksche regeering last had gegeven tot de ontruiming en dat hij daarom op dit oogenblik vertrok. De Griek scheen dus niet de komst der gendarmerie af te wachten om het commando over te geven. Daarom was het zaak zoo vlug mogelijk op te rukken, teneinde de benden der commitadji's vóór te zijn. De orders die reeds weken lang gereed lagen voor verschillende gevallen, werden getoetst aan de oogenblikkelijke omstandigheden en in enkele punten gewijzigd. Sommige bijzondere maatregelen werden dadelijk ten uitvoer gelegd. Zoo kreeg de commandant van onzen uitersten post last om vooruit te gaan en de dorpen Saljari te verkennen, een andere patrouille om dit te doen ten opzichte van Memaliaj en Dukaj. Beide troepjes moesten den volgenden morgen de colonne inwachten en er bij aansluiten. Eén der Alb. officieren kreeg de opdracht om de auxiliaires uit de onmiddellijke omgeving (geschat op \pm 100 man) te verzamelen en in te deelen.

Den officieren, bijeen gekomen zijnde, werden de orders gedictéerd. Ten 7 uur v.m. van den volgenden dag zou de geheele macht op een kleine vlakte aan de rivier voor den marsch naar Tepeleni gereed staan. Het detachement te Vasari (ook telephonisch met Sinanaj aangesloten) kreeg opdracht om langs den noordelijken oever der Vojusa in de richting Tepeleni te marcheeren, daarbij zorgende aldaar gelijktijd (geschat op 2⁰⁰ n.m.) met de hoofdmacht aan te komen en den rivierovergang (een pontveer) te bezetten; de post te Kamsisti zou zich verplaatsen naar Damzi, die te Medzutgorjani moest ter plaatse blijven.

Twee gendarmen te voet werden uitgezonden om aan kapitein ALI KAMBEI te Vermiku de opdracht over te brengen om \pm 200 auxiliaires

waarop een zwarte Adelaar. Men nam een adelaar omdat Shqypirië of Shqypenië (Albanie) beteekent Adelaarsland van shqype = arend. Een Albanier heet in zijn eigen taal Shqyp tar (aiglon?).

aan te werven en te marcheeren naar Nivica en zich daar te vereenigen met een toe te zenden detach. gendarmen. Wegens de massa sneeuw welke nog altijd op den bergrug van Griba lag, moesten die berichtloopers een omweg nemen over Dorza, Skoza, Sevaster en Smoktina.

Dienzelfden middag om 5⁴⁰ kwam een lang telegram binnen van generaal DE VEER, meldend: dat het Grieksche leger binnen enkele dagen zou teruggaan en wij voorloopig het gebied tot Argyro Castro moesten in bezit nemen; de kapitein LUTFI (met auxiliaires en enkele gendarmen te Vranista) zou de passen naar Himara bezetten; alle afdelingen tusschen die passen en onze colonne kwamen onder onze bevelen; in het linkernevendistrict 1) zou kapitein REDJEB met zijn detachement van Klisura en Fratari oprukken naar Premeti; een versterking van 100 gendarmen zou uit Valona gezonden worden teneinde een omtrekende beweging te kunnen uitvoeren over Golemi en Kolonia.

Den volgenden dag (26 April) stonden de detachementen uit Sinanaj ten 7 uur v.m. aan de Vojusa gereed om den veldtocht te beginnen. Echter de andere, die uit Zemblan en Martalozi moesten komen, waren niet op tijd, terwijl van de opgeroepen auxiliaires nog niemand te zien was. De moeite die in de afgelopen weken gedaan was om den Albaneezen eenige nauwgezetheid te leeren, had dus nog onvoldoende uitwerking. Eenige verontschuldiging voor dit gebrek aan militaire stiptheid lag wel in het gemis aan klokken en goede uurwerken; iedereen werkte op zijn eigen horloge en deze waren grootendeels ingericht voor den tijd „à la Turca” die 5 tot 6 uur verschilde met den tijd „à la Franca”. Toen de gendarmerie voltallig was, besloot de commandant niet langer op de auxiliaires te wachten, maar af te marcheeren onder achterlating van een bericht. Langs Saljari komend, vernamen van de daarheen uitgezonden patrouille dat inderdaad de Grieken waren afgetrokken. Hier werd, ingevolge de order uit Valona, kapitein TAJAR met zijn detachement afgezonden naar Nivica om zich daar te vereenigen met ALI KAMBEI en daarna gezamenlijk te marcheeren over Golemi, Kolonia naar Picari en later naar Paljokastro waar weer verband moest worden opgenomen; vijandige elementen moest hij krachtig aanvallen. (Tengevolge van de kennisneming der toestanden om Tepelen werd hem later op den dag bevel gezonden om tot nader bericht te Nivica te blijven).

Dukaj ligt op een bergrug en daardoor is het pad van het Vojusadal naar dit dorp één lange klim. De zwaarbepakte gendarmen hadden het hard te verantwoorden zoodat boven een groote rust noodzakelijk

1) 't Linker nevendistrict was 't district Koriça waar majoor SNELLEN VAN VOLLENHOVEN commandant was, doch SNELEN had het in de stad Koriça en onmiddellijke omgeving zoo volhandig, dat hij onmogelijk eenigen invloed kon uitoefenen op den gang van zaken in 't uiterste westen van zijn district, waarom dit gedeelte onder majoor DE WAAL gesteld werd.

was. De patrouille over Memaliaj gezonden meldde zich hier. Memaliaj was ook door de Grieken verlaten en vijanden bevonden zich daar niet. De bewoners van Dukaj echter kwamen vertellen, dat nabij Velicoti auxiliaires in gevecht waren met benden comitadji's 1). De vijand was dus al op onzen weg en gezien de geringe macht waarover majoor DE WAAL beschikte, werd de bezetting van Tepeleni wel minder zeker. Er werd een verkenningspatrouille uitgezonden onder kapitein SONNE aan wien werd meegegeven een Albaneesch officier als tolk en een man die beweerde het tooneel van den strijd te kunnen aanwijzen. Of die man aan hallucinaties leed dan wel het beeld vertoonde van een normal Albanees zooals die zich onder den zieldruk van buitengewone omstandigheden pleegt voor te doen, was niet uit te maken. Een feit is echter, dat hoe verder de patrouille kwam hoe minder goed hij den weg wist en toen later van enkele voorbijgangers werd vernomen, dat de weg naar Tepeleni geheel vrij was, beweerde hij dat er heelemaal niet gevochten werd! Zonder hinder bereikte men Velicoti en zag van daar hoe in en om Tepeleni ongewapende menschen zich kalm bewogen. Er ging dus een heugelijk bericht naar achteren en weldra kwam de hoofdmacht aangemarcheerd. Blijkbaar scheen onze nadering bekend, want over het dal der Bença heen waren met den kijker nabij de ingangen van Tepeleni groepen menschen waar te nemen die zich opstelden als voor een plechtigheid. Dit bleek juist gezien; de notabelen met den burgemeester (kaimakam) en eenige geestelijken aan het hoofd, wachtten ons op en hielden tot den commandant toespraken overvloeiende van vreugde over onze komst en van vleierij aan het adres der Nederlandsche officieren. Van de Grieksche troepen had men veel te lijden gehad doch nu de stad weer voor het vaderland herwonnen was wilde men al die ellende gaarne en dadelijk vergeten. Majoor DE WAAL in zijn antwoord sprak zijn vreugde uit over de echt Albaneesche gezindheid die de bevolking van Tepeleni aan den dag legde, herinnerde aan de roemrijke dagen van Albanië onder den eersten vorst SKANDER BEY, wenschte de bevolking er mee geluk dat zij opnieuw een koning in haar midden had en verklaarde in naam van koning WILHELM de stad Tepeleni in bezit te nemen.

Tepeleni (heuvel van Melena; tepe = heuvel, elen = Heleen, Helena) is volgens miss DURHAM „t wilde hart van een wild land". Het ligt op een vooruitstekend bergplateau op welks punt zich de reusachtige muren verheffen van ALI PASHA's 2) burcht. Aan de rivierzijde daalt het

1) Met comit, comitat, comitadji's wordt door den geheelen Balkan bedoeld vereenigingen (benden) die zich met de wapens in de hand verzetten tegen het wettig gezag, uit ontevredenheid met den politieken toestand. Ofschoon aan onze zijde ook bendetjes zelfstandig streden, zoo wordt in dit verhaal met comitadji's alleen bedoeld de benden der Epiroten en der Grieksche huurlingen.

2) ALI PASJA was een Albanees die nabij Tepelen in 1741 als eenvoudig man geboren

plateau bijna loodrecht in de golven. Enkele huizen staan binnen, de meeste buiten de burcht, in 't geheel zijn er \pm 200. Volgens Europeeschen maatstaf een ellendig nest, geldt Tepeleni in 't eigen land als een hoofdplaats.

Hiervan kon nu om 5⁰⁰ n.m. naar Valona gemeld worden, dat ze sedert een uur zonder tegenstand door de gendarmerie was bezet. Doch de vijand lag op den loer. Reeds bevond hij zich in het hoog op den anderen oever gelegen Kodra en aan den weg naar Argyro Castro ter hoogte van het dorp Ljuzati. Daar vond hij tegenover zich een honderdtal plaatselijke auxiliaires, wien onzerzijds 80 man versterking gezonden werd. De uitgangen van Tepeleni werden bezet en het kleine overschot aan strijdbaren binnen de burcht in reserve gehouden. De Nederl. officieren kwamen als gast onderdak bij den burgemeester SADULLAH EFFENDI 1), waar zij, voor het eerst na zooveel tijd, in een ledikant konden slapen.

Kalm ging de nacht in en kalm verliep hij. Maar het was de kalmte die aan een storm voorafgaat. Nauwelijks was de zon boven de kim gerezen of de vijand opende het vuur of beter gezegd hij barstte los. Althans deze indruk maakte het geratel waardoor de Nederl. officieren uit hun slaap werden opgeschrikt. „Majoor ze zijn begonnen!” — „Wie?” — „De vijand!”

In een oogwenk waren we in 't harnas en 't huis uit. Jawel de dans was begonnen, de veel besproken en bijna fabelachtig geworden comitadji's lagen daar recht voor ons en vuurden op de stad. Een aanval was in vollen gang. Gelukkig waren al auxiliaires vooruit en hadden den voorgaanden avond met eenige gendarmen enkele dominerende punten bij Ljuzati bezet. Op deze afdelingen richtte de vijand zijn grootste kracht teneinde den toegang tot de stad langs den grooten weg te forceeren. 't Geweervuur knetterde, mitrailleurs ratelden, zelfs klonken kanonschoten. Spoedig kwam dan ook het verzoek uit

zich had opgewerkt tot een machtig hoofd zijner landgenooten. In spijt en tot hoon van des Sultans macht heerschte hij een tijd lang als een koning over geheel Epirus. Omstreeks 1820 eindelijk gelukte het aan des Sultans troepen ALI ten onder te brengen.

1) „Effendi” is een Turksche titel die zoo ongeveer beteekent: „de heer”. In het Turksch komen n.l. de titels (ook de militaire) achter den eigenaam b. v. Achmed Bey = Bey (baron?) Achmed, Essad Pasja = Pasja (\pm hertog) Essad, Soleyman Tjausch = Sergeant Soliman, Djellal Umbaschi = Majoor Djellal.

De hierbedoelde SADULLAH kenden wij al bij name uit één der vele nummers van den „Messenger d'Athene” die ons te Valona ter bestudeering waren gegeven. Daarin stond hij vermeld als een der medeonderteekenaars van een verzoekschrift, omstreeks het einde van den tweeden Balkanoorlog gezonden naar den koning van Griekenland, waarin werd getuigd van de Griekschgezindheid der bevolking van Tepeleni en omgeving en verzocht om bij Griekenland te worden ingelijfd. Toen wij eens het gesprek op dat onderwerp brachten beweerde SADULLAH dat hij die onderteekening destijds gesteld had onder den drang der omstandigheden en uit vrees voor den overwinnaar. In de Balkanlanden schijnt men veel „uit vrees” te doen, waarschijnlijk wel wetend hoe daar een overwinnaar of gezaghebber van zijn macht een zeer ruim gebruik pleegt te maken.

de gevechtlinie om meer munitie en om muilezels tot vervoer van gewonden.

Ook op een ander punt wilde de vijand zijn geluk beproeven. Bij het klooster schuin tegenover Tepeleni en Dragoti begon hij een poging om met ponten de rivier over te steken. Hierop werd in allerijl naar de weinige auxiliaires en gendarmen te Dragoti eenige versterking gezonden en het mocht inderdaad gelukken 's vijands poging te verijdelen. Ook onze frontlinie hield zich goed en doorstond de crisis. Toen haar ook eenige versterking gezonden kon worden, was men voorloopig den toestand meer meester.

Des namiddags had nu en dan nog eenige opleving van het geweervuur plaats. Ook vuurde de vijand met zijn 2 vuurmonden van uit Kodra. Dacht men aanvankelijk dat dit oude nietswaardige kanonnen waren, spoedig leerde men anders toen een der projectielen tot algemeene schrik der nieuwsgierigen vlak bij de stad insloeg. Later bracht men ons enkele gevonden springstukken waaruit onafwijsbaar bleek, dat de vuurmonden van $\pm 7,5$ cM. kaliber en van modern maaksel waren. Er werd dus vermoed dat die vuurmonden afkomstig waren van het Grieksche leger; misschien stukken van de enbloc gedeserteerde(?) Grieksche bergbatterij, waarvan we ééns te Sinanaj bericht kregen.

Behalve te Kodra waren vijandelijke benden gemeld te Pestani, Ura Muco, Hussos, Brezani, Malesovo, Hormovo, Ljabovo, Paljokastro, Plesati en Zuljat, terwijl aan onzen kant kapitein LUTFI met zijn auxiliaires Kuç bezet had en de kapiteins ALI KAMBEI en TAJAR met hun ± 500 man bevel kregen om van Nivica op te rukken naar Golemi. Uit Valona waren 50 kisten met munitie (elk met 1200 patronen) aangekomen benevens 150 geweren tot bewapening van vrijwilligers.

Aan het forceeren van den weg langs den Minos (den kortsten weg naar Argyro Castro) viel met onze macht nog niet te denken. De smalheid van het dal liet geene ontwikkeling van troepen in eenigszins breed front toe. Bovendien waren de beide dalwanden zoo gelijkmatig van helling en zoo open dat men van één kant om zoo te zeggen alles zien kon wat aan den anderen kant gebeurde. Een zuidwaarts rukkende colonne zou dus niet de minste dekking vinden tegen waarneming en vuur van den vijandelijken dalwand.

Een bestorming van de dorpen Kodra en Lekli door den slechts op enkele punten doorwaadbaren Zrinos had weinig kans van slagen en was met ongedisciplineerde auxiliaire benden onmogelijk. Omtrekking bleef het eenige middel ofschoon dat ook veel meer troepen eischte.

Toen 's anderen daags (28 April) het gevecht wel opnieuw begon maar van 's vijands zijde met slapheid gevoerd werd en er uit Legdusi een raadselachtig en onrustbarend bericht kwam over een gevecht tegen 2000 Grieken, besloot majoor DE WAAL om de, door den generaal voorgenomen, omtrekkende beweging zelf te leiden. Daartoe vertrok hij dien dag om 12 uur 's middags met 100 gendarmen en de beide mitrailleurs

naar Golemi om zich daar aan het hoofd te stellen van de colonnes TAJOR en ALI KAMBER. Enkele uren later volgde eerst de trein van 23 muilezels met munitie en bagage onder kapitein RAMIH, als gevolg van de omstandigheid dat bij den troep slechts enkele draagdieren aanwezig waren en inhuren altijd veel tijd kost.

Kapitein SONNE bleef als commandant te Tepeleni achter met onder zijne bevelen 90 gendarmen ter plaatse, \pm 200 auxiliaires te Medzutgorjani, \pm 100 te Dragoti en \pm 170 auxiliaires en gendarmen op den zuidelijken Zrinos-oever en in de heuvelen bij Ljuzati. Ten 1⁴⁵ n.m. kwamen 140 auxiliaires uit Sinanaj (de menschen die op 26 April om 7⁰⁰ v.m. present hadden moeten zijn) doch die hadden slechts bij zich 40 Mausergeweren en 20 geweren van andere systemen.

In den loop van den middag trokken de comitadij's bij Ljuzati langzamerhand terug, ontruimden dit dorp en staken gedeeltelijk de Zrinos over. De onzen drongen daarbij voorwaarts en bezetten Ljuzati.

Deze terugtocht des vijands was (zooals later blijken kon) vermoedelijk een gevolg van het feit dat de kapitein ALI KAMBEI uit Golemi met 200 tot 300 auxiliaires was opgerukt naar Picari; onderweg was hij op vijandelijke benden gestooten, was daarmee in gevecht geraakt maar had het geluk den vijand terug te dringen en Picari te bezetten. Deze opmarsch was eigenlijk in strijd met de order tot wachten. ALI KAMBEI zal echter zijn auxiliaires niet hebben kunnen terughouden. Deze heeren deden meestal wat ze zelf het liefst wilden. Wel bleven zij altijd vormelijk en onderdanig maar eenmaal uit 't gezicht gingen ze hun eigen gang en verantwoordden zich later met een stortvloed van kinderachtige praatjes. Intusschen had deze eigenschap in een land waar de verkenning moeilijk en de verbindingen slecht zijn soms ook haar voordeelen, zooals in dit geval. Men had de kans schoon gezien en had er gebruik van gemaakt.

Te Tepeleni had dien dag nog een plechtigheid plaats. De eerste gestorven gewonde werd op het Mahomedaansche kerkhof onder groot belangstelling der bevolking begraven. Hierbij hield een priester een zeer vaderlandslievende en tot strijdlust opwekkende redevoering.

Omstreeks 5 uur n.m. kwam na een 2-daagsche marsch (uit Valona) te Tepeleni aan de Nederlandsche dokter (majoor) DE GROOT met zijn sergeant-ziekenverpleger VAN VLIET. Het materieel zijner ambulance was onderweg wat achterbleven.

Men zocht een gebouw eenigszins geschikt voor ziekenhuis en vond dit in een leegstaand pand, dat eertijds den Griekschen commandant tot bureau had gediend. Al waren de vloeren vol gaten, de muren verschrikkelijk zwart en goor, de ramen stuk en al deed het gelijkvloers dienst voor paardenstal, dit huis was toch het puikje der Tepelsche openbare gebouwen. Toen d'és avonds het materieel nog niet was aangekomen, begon DE GROOT, nog niet erg gewend aan Albaneesche toestanden, zich ongerust te maken. En hij werd maar weinig getroost door kameraadschappelijke uitlatingen als: „Ach die bullen komen wel, mis-

schien morgen of overmorgen, maar heusch ze komen wel". Een der weinige goede dingen die men in zoo'n primitief land leert is wel: berusten.

Inderdaad kwam alles den volgenden dag behouden aan.

De colonne DE WAAL bereikte ten 8 uur 's avonds Golemi. De marsch over Bença, Legdusi en Progonati was zeer zwaar en moeilijk geweest door de steile hellingen en de diepe afgronden langs de smalle en hier en daar afgebrokkelde voetpaden. Dat bij dergelijke tochten niet meer ongelukken gebeurden was altijd een raadsel. Te Golemi vond men alleen het detachement TAJAR. Zooals reeds vermeld, was ALI KAMBER reeds opgerukt en de 100 gendarmen versterking uit Valona, die volgens bericht ook op 28 April te Golemi zouden moeten aankomen, waren nog niet aanwezig. Deze kwamen eerst den volgenden dag ten 5⁴⁵ n.m. opdagen en stonden onder bevel van kapitein ISMAËL HAKKI. Tengevolge van dezen tegenvaller kon de opmarsch naar het Zuiden niet dadelijk aanvangen en moest uitgesteld worden tot 30 April 5 uur 's morgens.

Op 29 April waren meerdere verbindingen tot stand gekomen. Een telefoonlijn was gelegd van Valona naar Kalarat voor 't detachement kapitein LUTFI, van wien het gerucht ging, dat hij reeds voortgerukt was tot Borsi. De telegraaflijn langs de Vojusa was verder hersteld en verlengd met telefoon zoodat des middags een telegraaf- (en post-) kantoor te Tepeleni werd geopend. Ook een bestaande telegraaflijn Tepeleni-Progonati was weder in dienst gesteld. Men ging nu Progonati telefonisch verbinden met Golemi en zoonoodig verder ten behoeve der omtrekkende colonne.

Bij Tepeleni werd dien dag weinig meer gevochten. Van uit Lekli vuurde de vijand op onze patrouilles, die den grooten weg verder verkenden en o. a. naderden tot Uja-ftohte, een gehucht met een prachtige bron (Uj = water, ftohte = koud).

Van Valona kwam een kleine troep auxiliaires (\pm 30 man) onder een Albanees CERÇIS geheeten, die den naam had een echte vechtersbaas te zijn. Van zijne, bij vroegere gelegenheden betoonde, heldendaden wist men vele staaltjes te vertellen. Deze man had bij de autoriteiten te Valona zijn diensten aangeboden en men had hem als eerste taak opgedragen zich door overvalling meester te maken van de twee kanonnen, waarmee de vijand van uit Kodra het geheele dal bestreek. Hij vertrok dan ook nog dienzelfden avond met 100 man om het gevechtsterrein nader te verkennen en den rivierovergang te vinden. De troep te Medzutgorjani had verbinding gekregen met het detachement gendarmen te Klisura en meldde, dat bij Ura Muco Hussos (Ura = brug) de vijand plannen toonde om de steenen brug (over de Vojusa) te vernielen.

Op 30 April rukte majoor DE WAAL van Golemi zuidwaarts door 't nauwe dal van een zijtak der Beliça. Kolonia naderende werd geweervuur gehoord en ten 8 uur v.m. uit 't nauwe dal deboucheerende vond

men de auxiliaires van ALI KAMBER op den heuvelrand vlak ten Z. van Kolonia in gevecht met den vijand. Deze, verbitterd door den tegenslag van den voorgaanden dag, deed een verwoeden aanval op Kolonia uit de richting Plesati. Majoor DE WAAL kwam juist op tijd want de auxiliaires begonnen reeds te wijken. Hij nam de leiding over en liet onmiddellijk de tirailleurlinie versterken. De vijand, die ook over 2 vuurmonden beschikte, weerde zich echter danig en den geheelen dag golfde de krijgskans heen en weer. Er kwamen vele gewonden. Maar de vijand had er blijkbaar nog meer, want tegen den avond verslaptte hij en bij 't invallen der duisternis begon hij te wijken. Toen was het pleit spoedig beslecht; de Albaneesche vlag bleef wapperen te Kolonia. De strijd was uitgewoed, een doodsche stilte trad in, de roofvogels kringden boven de lijken der gevallenen. Weldra werd het schouwspel nog huiveringwekkender toen rosse vlammen sloegen uit de dorpen Gardiki, Zuljat en Kusebarzi. De vijand brandde uit spijt. Aan onze zijde werden gemeld 5 dooden en 19 gewonden. Waarschijnlijk echter waren er meer, de auxiliaires meldden niet altijd hunne verliezen. De gewonden werden per muilezel vervoerd naar Golemi, waar thans de ambulance was gevestigd. In den loop van dezen dag n.l. had dokter DE GROOT op last van majoor DE WAAL zich met al zijn personeel en materieel verplaatst van Tepeleni naar Golemi, waar enkele woonhuizen door de bewoners moesten worden ontruimd om de ambulance onder dak te brengen. Het grootste aantal verpleegden in de eerstvolgende dagen bereikt, bedroeg 60.

Dienzelfden dag was van den aanval op Kodra door de Gideonsbende (?) van CERÇIS nog niets gekomen. De laatste had steeds verkend en daarbij vastgesteld, dat op den linker Zrinos-oever zich geen vijand meer bevond tusschen Tepeleni en Stepesi en van daar had hij verband gekregen met auxiliaires te Picari; hij vroeg meer menschen en meer munitie.

Op 1 Mei gelukte het den Grieken om de brug „Ura Muco Hussos” met behulp van springmiddelen te vernielen. Men kreeg den indruk dat van Albaneesche zijde en met name door 't detachement REDJEB te Klisura en 't detachement ALI RISA te Medzutgorjani weinig moeite was gedaan om die vernieling te voorkomen. Uit Valona kwamen te Tepeleni aan 2 mitrailleurs met 8000 patronen, alles kersversch uit Oostenrijk en daarom zonder bedieningsmanschappen. De luitenant-commandant (die vroeger bij Turksche mitrailleurs had gediend) moest zijn personeel gaan vormen uit de gendarmen, die bij de andere mitrailleurs eenige weken in opleiding waren geweest, maar onontwikkeld als zij waren, daarbij nog weinig hadden opgestoken.

Majoor DE WAAL had in den morgen van 1 Mei de hoofden der auxilaire-afdeelingen bijeengeroepen (te Kolonia).

Wel was om 5³⁰ het geweervuur begonnen maar dit bleef slap en de vijand vertoonde zich weinig. De auxiliaires n.l. vereenigen zich dorpsgewijze tot een gevechts eenheid onder een, uit hun eigen midden

gekozen, hoofd. Enkele dorpen brachten 30 mannen uit, andere 50 of 60, de grootste 80 tot 100. Daar deze gewapende burgers gelijk kinderen liefst hun eigen zin deden en men eigenlijk zeer weinig macht over hen had, was gemeen overleg de eenige manier om met hen te werken. Een peloton gendarmen was uitgezonden om een verkennenden aanval te doen op een bepaald punt. Door het heuvelterrein in de breede Belica-vallei van kopje tot kopje vooruitkomende had dit peloton kunnen vaststellen, dat de vijand zijn onderneming tegen Kolonia had opgegeven. Daardoor kon men het eens worden met DE WAAL's voorstel om zich in den eerstvolgenden nacht meester te maken van Humelica. Dit dorp was een tactisch gewichtig punt daar het op den top ligt van den hoogsten en grootsten heuvel in de zoeven genoemde vallei.

Een klein detachement werd afgezonden naar Subasi om de rivierovergang aldaar te bewaken. Dit detachement kwam zonder tegenstand ter plaatse van bestemming.

In den nanacht van 1 op 2 Mei brak majoor DE WAAL uit Kolonia op, richting Humelica. Ten 4 v.m. ontving men het eerste vijandelijke vuur en begon het gevecht van heuveltop tot heuveltop. De vijand had zijn artillerie blijkbaar elders heengebracht want men kreeg alleen geweer- en mitrailleurvuur. De tegenstand was niet krachtig, waardoor men steeds terrein won. Hierbij maakte men een dozijn geweren buit en vond een zestal lijken in de Grieksche militaire uniform gekleed. Met weinig verliezen bereikte men Humelica en ten 12 uur 's middags gelukte het dit dorp te bezetten. Thans greep 's vijands artillerie in, maar te laat. Van het dorp Cepo begonnen de 2 kanonnen een bombardement van Humelica, maar dit had zeer weinig uitwerking. Om Humelica werd een voorpostenstelling uitgezet waarna weer raad gehouden werd. Wel lag het in de opdracht thans op Paljokastro af te gaan, maar hiertoe waren de auxiliairenhoofdmannen niet te bewegen. Aldus werd besloten den volgenden dag een aanval op Mon. Cepo te doen. Dit christelijke klooster oefende op de Albaneezen een groote aantrekkingskracht uit, omdat het bekend stond als een steun- en verzamelpunt der opstandige Epiroten. Er gingen geruchten van groote hoeveelheden wapenen, munitie en strijdbaren die daar verzameld zouden zijn.

Op 2 Mei had men te Tepeleni eenig bericht gekregen omtrent de colonne DE WAAL en van het detachement te Klisura. Dit laatste meldde dat de vijand in Pagri en in Kosina 2 kanonnen had en zich langs den linkeroever der Vojusa versterkte. Van onze menschen bevonden zich 160 te Klisura, 120 te Kucari en 60 te Senicani. Daar nu na de vernieling van Ura Muco Hussos een 150-tal auxiliaires waren vrijgekomen, trok kapitein SONNE die te Tepeleni bijeen en besloot met achterlating van luitenant ELMAS, als commandant, zelf vooruit te rukken ten einde den lang geplanden aanval op den rechter Zrinosoever uit te voeren of verder te marcheeren ter ondersteuning colonne DE WAAL. De duisternis werd afgewacht en daarna vertrok hij met 80

بسم الله الرحمن الرحيم

١٧
١٨
١٩

بارہ قوتک بک صغیرہ اظہرہ و عصبہ
ما عدا ردا ما فاقده بولند فزہ درتہ توفہ
امری بریکم ایا ایلیہ بہ کلہ

بارہ کوزات و اشتہی ارہ مندہ ان رتبع

نقطہ ہ کتہ عابہ بزو غول
وارسہ دہ مذکورہ رتہ اشتہی مونی
بجاری کر کلیدی طاقہ ماقطہ ارہ کلہ
نظا بارہہ جامع کرارہ طوبی غولی

شمی کلونہ دم سکرہ قوتی صغیرہ
مذرا بقائتہ کرارہ رک بجاری اشتہی
عظہ ان تطاط تا میں ایلیہ کلہ

بارہ کومبہ ان اراضہ نظا مند کوزات اودہ ہم
صوبائی بقیہ کلادہ ما عدا کلید و عابہ کلہ
جرعی کلونہ راضہ ادر بقولہ بالکات کفیا بہ مند
بائتہ کف ادر ہم آردع و صفت و صغیرات
الذی لم یدر بہ کلہ

بارہ کندی کلونہ ہم شمی کلونہ دم

سید

Voorbeeld van een bericht van een Albaneesch Officier, zooals wij er dagelijks vele ontvingen; het is gesteld in de Turksche taal met de daarvoor gebruikelijke Arabische letters.

gendarmen. Kon men aanvankelijk den grooten weg volgen, spoedig moest men om Ljuzati te bereiken de heuvels in, wat den marsch zeer moeilijk maakte. Te Ljuzati waren alle officieren en hoofden van auxiliaire afdelingen bijeengekomen ter bespreking. De meerderheid had zooveel bezwaren tegen een aanval op Kodra en toonde zoo weinig lust in die onderneming, dat een bevel daartoe noodzakelijk op een mislukking moest uitloopen. De kapitein SONNE besloot dan ook nog dienzelfden nacht verder te gaan en droeg aan de achterblijvenden op, om den geheelen linkeroever van den Zrinos vast te houden en de verbinding met Tepeleni intact te houden. Veiligheidshalve besloot men

Indirizzanti eventuali abbreviate MODELLO B.

Indirizzanti di urgenza	Urgente oppure (D) Telegramma collazionato (TC) Avviso di ricevimento (OJ)		Far proseguire oppure (FS) Da consegnarsi in mano propria (MP) Ricevibile aperto (MO)	Stazione Telegrafica di
-------------------------	--	---	---	-------------------------

Ricevuto il 190		Le voci si scrivono sul "cartoncino medio dell'Europa centrale, di seguito da tutti, necessitate all'altro.							
Ricevente		PROVINCIA		CIVILITÀ	PUNTO	ORARIO	ORA DELLA GIORNATA GIORNO E NOTTE		INDICAZIONI ESSENTIALI DI SERVIZIO
<p style="font-family: cursive;">Dete Pelena № 182 / 1 / 60 / nat 10 ora 10</p> <p style="font-family: cursive;">1 Capitano Sonone chiusura laatsm des kranup telegram ombelstaar</p> <p style="font-family: cursive;">3 thajf tochduide lijk erispapens tilhta md stufaeln ofricier als pale mentair maar prese re ti emerue eln te koten eni neutrale kome yetke dan strikt in acht geni men moet yorden general derus</p>									

Voorbeeld van verminking van een telegram in de Nederlandsche taal. (De gendarmen-telegrafisten waren bijna allen gewezen Turksche ambtenaren.)

niet den grooten weg maar het bergpad te volgen. Daar de maan was ondergegaan moest men veelal op den tast vooruit komen. Van te paard blijven was natuurlijk geen sprake. Menigmaal smakte hier en daar iemand tegen den grond en ontlokte, inweerwil van het bevel tot stilzwijgendheid, den betrokkene een gesmoorden vloek. Men vorderde dan ook uiterst langzaam en niettegenstaande den geringen afstand (8 tot 10 K.M.) naderde men eerst tegen het ochtendgloren het dorp Stepsi. Bijna het doel bereikt hebbend, klonken plotseling gewerschoten van zeer nabij en vlogen kogels over de colonne. Aanroepen scheen men niet te kennen en ofschoon toch allerwaarschijnlijkst ge-

schoten werd door Albaneesche posten werd achter in de colonne in het wilde teruggepakt. Toen men door kalm toeroepen zoowel de eigen menschen als de bewakers van Stepesi tot beter begrip van den toestand had gebracht, bleek wonder boven wonder niemand getroffen.

Stepesi bleek geheel door de bewoners verlaten. Enkele plukjes mannen waren achtergebleven, om hun have en die hunner dorpsgenooten tegen diefstal te beschermen. De inlichtingen, die zij geven konden, waren weinig en verward.

De gendarmen, door den zwaren nachtmarsch zeer vermoeid, zochten beschutte rustplekjes op. In dit vroege ochtenduur blies door 't hooggelegen dorp een kille bergwind. Het vergezicht in Z.O. richting was prachtig. Het doel van den veldtocht Argyro Castro (hemelsbreed ± 15 KM.) kon men duidelijk zien liggen. Nauwelijks $\frac{1}{2}$ uur na aankomst brak plotseling ergens in de laagte een hevige geweervuur los. Het klonk uit Z.O. richting en scheen in uitgestrektheid toe te nemen. Blijkbaar ontwikkelde zich daar beneden een geregeld gevecht. Hier gold dus het wachtwoord: „Marcher au canon”.

Met medeneming van een 30-tal vrijwilligers kwam het vermoeide troepje weer in de beenen en nam richting op het dorp Humelica. Na een lange afdaling naar de Belica beklom men den heuveltop, waarop Humelica ligt. Inderdaad trof men hier (ten 9³⁰ v.m.) den majoor DE WAAL. Op het erf van één der hoogstgelegen huizen in Humelica had hij als opperbevelhebber zijn plaats gekozen en leidde van daar het gevecht.

Bij het aanbreken van den dag was een colonne van 50 gendarmen en 150 auxiliaires afgemarcheerd naar Mon. Cepo, dat waarschijnlijk niet meer sterk bezet was. Om 8⁵⁰ hadden de onzen er bezit van genomen en er de witte Epirotische vlag neergehaald. Nu zette men den aanval voort op 't dorp Cepo. De vijand blijkbaar verbitterd door den tegenspoed der laatste dagen en misschien al bevreesd voor het lot van zijn hoofdstad Argyro Castro 1), scheen alle krachten in te spannen; hij liet zijn mitrailleurs ratelen, zijn kanonnen bulderen. Aan dezen kant had men slechts 2 mitrailleurs met luttele 1000-tallen patronen, die men wijselijk spaarde tot hachelijker oogenblikken; kanonnen had men in 't geheel niet. De gevechtlinie liep bijna zuiver Oost-West, van de heuvels van Paljokastro, die den Zrinos beheerschen tot voorbij het klooster Mon Cepo, hoog tegen den bergwand. De lengte bedroeg dus ± 5 KM. In aanmerking nemend dat aan onze zijde ± 1000 man streeden, zoo was de linie zeer ijl. Hiertoe intusschen gaf het kopjesterrein evenals overal en altijd in Albanië gereede aanleiding. Daar bovendien de vijand zich aan dezelfde vechtwijze (fout?) hield, zoo was die ijtheid geen bezwaar. Den ganschen morgen hielden de strijdende partijen elkaar in evenwicht. Op den O.-vleugel kon wegens de

1) Later vernamen wij, dat op den dag van dit gevecht vele Grieksche inwoners van A. C. met pak en zak de stad verlaten hadden, vluchtende naar het Zuiden.

tusschengelegen strook vlak land voor weerskanten een aanval weinig uitslag beloven. Op den W.-vleugel hoopte men dat het pas veroverde klooster door de overwinnaars krachtig genoeg zou worden vastgehouden. In het midden maakten onze mannen (o. a. onder den reeds meer genoemden CERÇIS) langzamerhand eenige vorderingen. De kansen stonden dus voor Albanië niet slecht, toen de dag reeds voor meer dan de helft verstreken was. De Epirotische aanvoerder scheen 't gevaar te hebben gezien en om hulp naar 't nabije Argyro te hebben gezonden. Met onze goede kijkers konden wij waarnemen, dat van uit die stad versterkingen aan menschen en munitie kwamen opdagen. Men gevoelde dat de strijd een beslissende worden ging; de Epirotische veldtocht zou hier een ongunstigen keer nemen of nog dien avond zou Argyro Castro ons zijn; hier werd uitgemaakt of West-Epirus Albaneesch zou zijn of Grieksch. Toch was de strijd niet zoo vinnig als tusschen goed geoefende en goed uitgeruste legers. Zelden kwamen strijdenden dichter bij elkaar dan 500 tot 300 M. en stormaanvallen kwamen niet voor. Het terrein leent zich hiertoe ook wel slecht en bij onze gendarmen en auxiliaires hadden slechts hoogst enkelen een bajonet. Toch kreeg men den indruk dat men in dit land zelfs met één enkele compagnie goede infanterie, die er op inging, wonderen zou kunnen doen.

Helaas met de zon begon Albanië's voorspoed ter kimme te nijgen. Des vijands nieuwe krachten kwamen in het vuur en ons centrum moest zijn voortgang staken. Daarna scheen onze rechtervleugel te verslappen; het „waardoor" werd men eerst later gewaar. Op dit bergachtige gevechtsterrein kan 't verband alleen per voetganger worden onderhouden. De berichten hadden soms een uur en langer noodig om den commandant te bereiken. Dan, gesteld in het Turksch 1) met Arabisch schrift, moesten zij eerst worden ontcijferd, en in 't Fransch vertaald. De weinige nog in reserve gebleven menschen zond men er heen, doch zulks mocht niet meer baten.

De vijand concentreerde zijn kracht op dien vleugel, richtte al zijn kanonvuur daarheen en tegen het invallen der duisternis begonnen onze dappere auxiliaires uit Kurveles 2) terug te wijken. Dit scheen ook door onze anderé menschen te zijn opgemerkt en een ongunstigen invloed op het moreel uit te oefenen. Om 8²⁰ n.m. kwam het bericht binnen, dat Mon. Cepo door den vijand heroverd was. Dit verwekte

1) De meeste officieren (alsook andere ontwikkelde Albaneezen) waren de Albaneesche taal wel machtig, maar hadden die onder de Turksche heerschappij nooit als schrijftaal mogen bezigen. Op alle scholen werd alle onderricht in de Turksche taal gegeven, zoodat het Arabisch schrift hen veel beter bekend was dan het Latijnsche. Bovendien bestaat voor 't Albaneesch nog geen algemeen erkende spelwijze. Alle redenen waarom velen het „schrijven" in het Albaneesch te veel moeite kostte.

2) In Zuid-Albanië stonden de bewoners van het landschap Kurveles bekend als zeer krijgshaftig. Voor de waarheid hiervan pleitte o.a. wel het feit dat vrouwen tijdens den slag bij Humelica aan de mannen brood brachten tot in de gevechtlinie.

een algemeene opschudding en moedeloosheid. Sommigen toonden reeds neiging om hun heil achterwaarts te zoeken. Plotseling viel toen binnen het dorp Humelica een schot en dadelijk daarop barstte een algemeen geschiet los in onze onmiddellijke omgeving. Wat was er gaande? Waren onze tirailleurs allen teruggeslagen? Was de vijand listig binnen het dorp geslopen? Dat kon toch niet zijn — Pang, pang. Geschiet alom, geschreeuw, geloop, in de duisternis. Een paniek, een débacle? Dat mocht niet zijn. De revolvers in de vuist sprongen we voorwaarts: „Faites cesser le feu, dites leur de ne plus tirer, c'est „stupide, il n'y a rien.” En zelf door gebaren en kalmeerende geluiden helpend, trachtten we de door vrees bevangen massa weer tot bezinning te brengen. Pang, pang! vlak achter ons. Er waren kerels die stomweg in de lucht schoten. „Cessez donc. Envoyez quelques hommes „pour voir, pour examiner, certainement il n'y a rien.” Maar onder tusschen klemde wij sabel en revolver vaster in de vuisten.

Met geweld moesten vele lafaards van vluchten worden teruggehouden en op hun post gedreven. Eindelijk gelukte het de schietrij wat te doen bedaren en een patrouille vooruit te brengen. Toen die spoedig terugkwam met het bericht dat er niets te zien was en een schildwacht uit angst op een donker voorwerp geschoten had, keerde de rust langzamerhand terug. Dit geschiet in den rug onzer gevechtslinie had echter op de menschen daar een noodlottige uitwerking gehad. Velen, denkend den vijand in den rug te hebben, maakten van het duister gebruik om te vluchten. Een der beste Albaneesche officieren zond bericht, dat hij niet meer voor zijn menschen kon instaan. Hierop begaven wij ons naar de linie van de wankelmoedigen om hen door onze tegenwoordigheid kalmtte en vertrouwen te doen terugwinnen en den officieren 't gebeurde te verklaren. De maan was intusschen den schemer komen verhelderen en verlengen. Hiervan scheen de vijand gebruik te willen maken om zijn succes geheel uit te buiten; hij onderhield zijn geweer — en geschutvuur zonder tusschenpoozen. De omtrekking van onzen rechtervleugel gelukte intusschen slechts ten deele, dank zij het krachtig standhouden van ons centrum. Tot 9³⁰ uur 's avonds ratelde het geweervuur, daarna stierf het langzamerhand uit, terwijl de vijand bij wijze van slot-apotheose een 12-tal granaten op 't dorp Humelica afzond, evenals altijd echter was de uitwerking (de materieele althans) vrijwel: niets. Een welbesteede dag!

En de nacht die er op volgde? Niemand deed een oog dicht, tenware een enkel Albanees in een veilig hoekje. De vrees voor een omsingeling scheen de geesten nog te beheerschen. Men bemerkte dat meerdere vrijwilligers en zelfs gendarmen trachtten stilletjes uit te knijpen, zoodat schildwachten moesten geplaatst worden om een algemeen aftocht te voorkomen. In het sinds dagen verlaten en gedeeltelijk verwoeste dorp was niets te vinden om zich 't verblijf dragelijk te maken. Bedden of voedsel waren in geen huis meer te vinden. Men leefde letterlijk „te water en te brood” en genoot als eenige toespijs wat

kleine rauwe uitjes die iemand ergens uit een kelder had gehaald. De nacht kroop om. De opgaande zon vond ons ter been en gekleed juist zooals bij haar ondergang. Men begon den toestand op te nemen. Onze slaglinie, ofschoon gedund, lag in front nog ter plaatse, maar de bergwand achter Cepo scheen geheel in 's vijands macht. Men zag op 3 à 4 K.M. afstand kleine afdeelingen in marschformatie in N.W. richting trekken. Al waren wij dus overvleugeld, de vijand scheen een ander doel te hebben dan omsingeling, want hij bewoog zich in de richting Plesati. Er werden maatregelen getroffen voor de nabij verdediging, ofschoon de berichten uit de gevechtlinie niet bemoedigend waren. Tijdens de paniek van den vorigen avond schenen meer strijders gevlucht dan men had verwacht. Een der luitenants was met zijn geheele afdeeling verdwenen (en zooals later bleek in één haal doorgelopen tot het dorp Golemi!). Nog meer jobstijdingen kwamen binnen. De auxiliaire afdeelingen van den linkervleugel waren niet alleen teruggevoerd, maar hadden zich geheel opgelost, zooals in de onderlinge bende-oorlogjes bij geval van tegenslag gewoonte scheen. Een Albaneesch kapitein, die met een afdeeling gendarmen als ruggesteun had moeten dienen voor de auxiliaires, had, na zich den vorigen dag steeds 1/2 uur gaans achter de gevechtlinie op een veilig plekje te hebben opgeschoten, nu maar eigenmachtig den terugmarsch aanvaard.

De vijand vóór ons, ofschoon nog niet tot den aanval overgaande, bracht zijn geschut verder vooruit. Al was het dorp Humelica misschien nog een geruimen tijd te verdedigen geweest, de positie als geheel, met een dal in den rug en steeds sterker wordende vijandelijke afdeelingen op de rechterflank (er was nog een bericht gekomen, dat de vijand op onzen rechtervleugel de Belica had overschreden) moest onhoudbaar worden.

De auxiliaire benden, in moeilijke oogenblikken niet betrouwbaar gebleken zijnde, teleurgesteld in den moed en ijver der meeste Albaneesche officieren voor hun eigen zaak, gevoelende dat het moreel der overgebleven kleine schare tot nul was gedaald, besloot de Nederlandsche commandant met een bloedend hart tot den terugtocht. Om nog te redden wat te redden viel, wilde hij stelling nemen in het hoog gelegen dorp Stepesi, dat het Zrinosdal en den weg naar Tepeleni beheerscht. Nadat de bagage en de weinige nog overgebleven munitie was vooruit gezonden, verliet men ten 9³⁰ Humelica, waar men als overwinnaar getrouwd had. Den commandanten in de gevechtlinie was opgedragen langzaam en sprongsgewijze terug te wijken. Nauwelijks bemerkte de vijand onze beweging of hij opende zijn geschutvuur. Dit beloofde weinig goeds bij de bestijging van den bergwand waarop Stepezi ligt. Toch leed men weinig verliezen. Dank zij het verspreid marcheeren en de bedektheid van het terrein, kregen we slechts enkele gewonden. Overigens is het geen aangename zaak zich moeizaam tegen een helling op te werken en telkens te moeten zien, dat weer een G. K. T. voor je onderweg gaat.

Ruim 12 uur 's middags kwam men te Stepezi aan, waarheen de vijand voorloopig niet in staat kon zijn ons te bereiken.

Nadat de troep weer was verzameld en geordend en alle veiligheidsmaatregelen genomen waren kon men hier dus kalm de balans van den voorgaanden dag gaan opmaken. De gendarmerie had weinig geleden. Bij de auxiliaires moesten meer verliezen zijn, maar het juiste getal werd nooit vernomen. De gesneuvelden werden door hunne kameraden tijdens het gevecht begraven en te gelegenertijd brengt men het doodsbericht aan de achtergebleven vrouwen en kinderen.

Van de geheele auxiliaire strijdmacht bleken nog slechts een 200tal onder de wapenen te staan en die bevonden zich nu in de lijn Kolonia, Picari, Stepezi. Van de gendarmen bevond zich een 30tal te Kolonia en de rest (\pm 250) te Stepezi.

De nacht ging ditmaal rustig voorbij, gelukkig, want we hadden heel wat slaap in te halen. Officiëren werden aangewezen om de verstrooide benden opnieuw te organiseeren en een sterke patrouille om 's vijands handelingen te verkennen. Het dorp Plesati aan de Zuidzijde van het dal was blijkbaar door de Epiroten bezet, althans te Stepezi kon men meerdere huizen van Plesati in vlammen zien opgaan. Plunderen en branden is in dit land nog een recht van den overwinnaar. En de Grieken met hunne partijgangers, altijd snoevende op hunne beschaving en zich verheven achtend boven de barbaarsche (!) Albaneezen plunderen en branden als de rest.

Berichten kwamen binnen, dat sedert enkele dagen ook de Oostelijke oever van den Zrinos door den vijand was ontruimd en de dorpen Kodra, Lekli en waarschijnlijk ook Hormovo door de Albaneezen waren bezet. Tevens ging het gerucht, dat de Epiroten alvorens Kodra te ontruimen gruwelijke wreedheden hadden gepleegd en wel 200 menschen vermoord 1).

Het was dus gewenscht zekerheid te verkrijgen en indien mogelijk Hormovo te bezetten. Hiertoe werd een afdeeling van 100 man aangevoerd, die bij duisternis zou afmarcheeren. Het scheen dat een gedeelte der Albaneezen op Gardiki was teruggeweken. want uit de buurt van Plesati klonk geschutvuur dat naar 't Westen was gericht. 's Namiddags scheen de laatste tegenstand gebroken en trok 's vijands infanterie naar Gardiki.

Des avonds om 9 uur marcheerde de kleine colonne voor Hormovo onder kapitein SONNE af. Voor dezen nachtmarsch in bergterrein waren

1) Later bleek dit gerucht maar al te waar. Onder een of ander voorwendsel had de commandant (naar men beweerde een Grieksch officier) de mannen uit het dorp Hormovo dat door Mohamedanen bewoond werd (in tegenstelling met Lekli, waar de lui Christenen waren) ongewapend naar Kodra gelokt. Daar liepen ze in den val en werden doodgeschoten, verminkt of opgehangen; een 40tal werden in een (Christelijke) kerk opgesloten en door het dak en de ramen heen tot den laatsten man gefusilleerd. En die Epiroten vochten tegen de barbaarsche (!) Albaneezen om toch bij 't beschaafde (!) Griekenland te worden ingelijfd !!

gidsen ingehuurd, bewoners van Hormovo, die o. a. de doorwaadbare plaats in den Zrinos moesten wijzen. De afdaling verliep langzaam maar zonder ongevallen en om 10³⁰ begon bij 't zwakke licht der ondergaande maan de doorwading der vrij snel stroomende rivier. De mannen gingen bij groepen over en werden tot over het middel nat. De beredenen konden nauwelijks droge beenen houden. Hier bleek de gehardheid van een natuervolk van groote militaire waarde. Met het natte pak moesten de eersten stil wachten tot alles over was en ook bij den verderen marsch en de verkenning van Hormovo moest veelmaals worden halt gehouden. Toch werd den volgenden morgen niet van één enkele zieke vernomen. De nadering van het dorp kon niet zoo stil geschieden of de honden sloegen aan. O, die Albaneesche honden! Gelijk de katten ten onzent hechten zij zich meer aan het huis dan aan de menschen. Als de bevolking vlucht, de honden blijven. Een machtig overwinnaar blaffen zij even nijdig aan als een armzaligen dief. Te midden der verwoeste huizen zijn zij het deerniswekkende beeld van onvoorwaardelijke maar niet gewaardeerde trouw.

Zeer behoedzaam moest nu worden verkend. Niets vond men echter. Geen menschelijk geluid werd vernomen, alles scheen als uitgestorven. Vriend en vijand waren geweken uit 't rampzalige Hormovo, waar misschien de geesten der lafhartig vermoorde dorpelingen rondwaarden. Tusschen de huizen hing de adem des doods.

Ten 2 à 3 uur 's nachts had men de overtuiging, dat geen vijand op de loer lag en kon, met beveiliging op korten afstand, een gedeelte van den troep in enkele groote huizen zijn nachtrust (!) gaan genieten.

Bij het aanbreken van den dag werd een verkenningpatrouille uitgezonden naar Ljabovo. Daar inderdaad in Hormovo geen enkele auxiliaire aanwezig bleek, werd iemand gezonden naar Lekli om hulp, tevens een bericht naar Tepeleni met verzoek om brood en munitie. Langzamerhand kwamen hoopjes gewapende Albaneezen opdagen om de kleine afdeeling gendarmen te versterken. Al had de patrouille Ljabovo onbezet gemeld, het was te verwachten dat de vijand, na zijn voorspoed op 3 Mei zou trachten de ontruimde dorpen opnieuw te bezetten. Ruim 12 uur werd dan ook een naderende vijand gemeld. Hij scheen af te dalen van den bergpas tusschen Ljari en Ljabovo. Een tirailleurlinie werd hem tegemoet gezonden, en om 2 uur n.m. begon een gevecht ± 2 KM. ten Z. van Hormovo. De vijand werd geschat op 200 tot 300 man, terwijl de Albaneesche strijdkracht ook langzamerhand tot dat getal was aangegroeid. De eerste uren hielden de partijen dan ook elkaar in evenwicht. Te Stepezi volgde men met spanning den strijd zonder hulp te kunnen bieden. Langzamerhand begon er gebrek aan munitie te komen. Wel hadden van den beginne af de auxiliaires om patronen gevraagd, maar dit: „Skemi fisjek” en „ska fisjek” (wij hebben geen patronen, de patronen zijn op) had men door de voorgaande gevechten als van te weinig waarde leeren schat-

ten om er veel aandacht aan te schenken 1). Doch nu was alle voorraad reeds uitgegeven en de aangevraagde aanvulling uit Tepeleni liet op zich wachten. Tot overmaat van ramp scheen de vijand zijn rechtervleugel te verlengen tot hoog tegen den bergkam. Onze lagere plaatsing scheen onze strijders zeer te drukken, omdat zij als echte bergbewoners altijd neiging hebben om op het hoogste punt te gaan zitten en zij zich daar het veiligst voelen. Doch . . . de krijgskans keerde ditmaal ten gunste van Albanië. Ruim 5 uur zag men uit Lekli eenige muilezels opdagen, die de met smart verwachte munitie brachten. Het oorverdoovend geknal en geloei op onzen linkervleugel bleek meer een gevolg van geluidswerkaatsing tegen den bergwand, dan van de talrijkheid der vijandelijke geweren. Tegen halfzes begon de vijand te wijken. De zwarte adelaar kon fier omhoog gestoken. Men ging tot de vervolging over, waarbij het zeer moeilijk was om 't verband te bewaren. Ieder klompje mannen vervolgde zowat op eigen houtje. Gelukkig kon het overal klinken: „Ska armiku, ska armiku” (de vijand is weg).

Jammer genoeg begon het te regenen en niet zuinig ook, waardoor de duisternis vroeg inviel. Ten 7¹⁵ liet dan ook de commandant de vervolging staken niet ver van de dorpen Ljabovo en Tribuki. Om het gewonnen terrein te behouden werd het grootste gedeelte der strijders tot kleine groepen vereenigd, op de hoogste punten geplaatst en als gevechtsposten (karrakol) achtergelaten. Weinig aanlokkelijk was het vooruitzicht dier mannen. De regen goot nog steeds bij stroomen neer en nergens was eenige beschutting te ontdekken. Doch door zooiets weet een Albanees zich heen te slaan. Van schapen- en geitenstallen brak men een en ander af dat tot windschut kon dienen, maakte daarbinnen (hoe, weet ik niet) een vuur en verkreeg zodoende iets in den geest van 't bivakvuur uit ons V. P.

De commandant keerde daarop zelf naar Hormovo terug om zijn berichten te gaan schrijven en verzenden. Als zegeteeken werd meegenomen een op het slagveld gevonden Grieksche officierspet, die als overtuigingsstuk zuinig werd bewaard. Ook was een gewonde Epiroot gevangen genomen, die met onze eigene gewonden (4 of 5) verpleegd werd.

Midden in den nacht kwam bevel aan kapitein SONNE om naar Stepsi te komen voor een andere opdracht. Alzoo werd 's morgens vroeg 't bevel overgegeven aan den Albaneeschen kapitein TAJAR met opdracht Hormovo te behouden en zoo mogelijk Ljabovo te bezetten, en reisde kapitein SONNE af naar Stepsi.

1) Dit gevraag om patronen was een soort ziekte. Veelal geschiedde het zeer voorbarig en dikwijls onnoodig. Het bleek later ook met nevenbedoelingen te geschieden; een Albanees toch heeft ook in vredetijd patronen noodig voor het geweer, dat hem bijna nooit verlaat. Vele voorbeelden zijn er, dat de heertjes na, en zelfs tijdens een gevecht met een vollen buidel huistoe gingen.

Na aldaar \pm 8³⁰ te zijn aangekomen en aan majoor DE WAAL verslag te hebben uitgebracht, kreeg hij namens den generaal de opdracht om naar Tepeleni en vervolgens naar Klisura te reizen, ten einde aldaar het commando op zich te nemen.

Majoor DE WAAL zou voorloopig te Stepsi blijven. Deze had een officieus bericht ontvangen (Stepsi was intusschen telefonisch en telegrafisch met Tepeleni verbonden) dat de C. I. C. (Commission International de Controle) met de Grieksche regeering en met ZOGRAFOS, den leider der Epiroten wilde onderhandelen, en daartoe een wapenstilstand had gesloten. Het officieele bericht van den wapenstilstand alsmede de melding dat die nog denzelfden dag (7 Mei) om 12 uur 's middags moest ingaan, ontving majoor DE WAAL eerst om 4 uur n.m. Het maakte een einde aan den tweeden vijandelijken aanval op Kolonia en aan een pas begonnen gevecht bij Tribuki.

Ongeveer 1⁵⁰ kwam kapitein SONNE te Tepeleni aan (de inlandsche paarden zijn klein, maar taai) en trof daar dokter DE GROOT, die na aankomst van majoor DE WAAL te Humelica, door dezen weer met de ambulance van Golemi naar Tepeleni was gezonden. Toevallig kwamen dien namiddag nog meer makkers dokter DE GROOT verrassen. Het waren kapitein DE JONGH en luitenant MALLINCKRODT, die uit Valona kwamen; eerstgenoemde met de opdracht om het commandantschap over Tepeleni op zich te nemen en de andere om zich onder de bevelen te stellen van majoor DE WAAL. Des avonds in het huis van burgemeester SADULLAH EFFENDI ging het dan ook recht gezellig toe. Het geheele huis was door de inkwartiering in beslag genomen en de heer des huizes, die trouwens alleen Albaneesch, Turksch en Grieksch sprak benevens zijn volwassen zoon, die op het Atheneum te Janina wat Fransch geleerd had, moesten hun heil zoeken in den harem (het andere vlak bij gelegen huis, waar de vrouwen wonen, en nooit een vreemdeling binnen komt).

's Anderen daags (8 Mei) werden 150 man auxiliaires die voor eenige dagen uit Valona waren aangekomen en onder bevel stonden van KJASIM BEY, een zoon van den bekenden ISMAIL KEMAL BEY, uitgezonden naar Kodra. Zij kregen de opdracht den vijand uit de richting Pestani in 't oog te houden en hem te beletten om onze troepen te Hormovo in den rug te vallen. Door de aanwezigheid van vijand te Pestani en ook te Brezani was de groote weg Tepeleni—Klisura niet veilig. Immers tusschen deze beide plaatsen is het Vojusadal zoo nauw, dat 't den naam verdient van kloof (een tweede „via mala”) en in de landstaal ook zoo heet n.l. Grūha Klycures (kloof van Klycura).

De kapitein SONNE was dan ook genoodzaakt een omweg te maken. Toen hij met zijn troepje (waarbij de 2 Tepelensche mitrailleurs) door middel van de kleine en lompe veerpont met veel moeite over de rivier was gekomen 1), sloeg hij den weg in naar Damzi en reisde

1) Vlak naast het punt, waar de pont overgaat, ligt de vervallen brug, of liever

over Kamsisti, Marizani en Arza naar Cafa Kücok waar den nacht werd doorgebracht in een nabijgelegen Mahomedaansch klooster. Hierin bevonden zich ook vele vluchtelingen uit Klisura en omgeving. De vijand tusschen Vojusa en Osum had n.l. de laatste weken belangrijke vorderingen gemaakt. Zoo waren Fratari, Muzenska en Drican in handen der Albaneezen geweest en nu was de vijand voortgedrongen tot ongeveer de lijn Sevrani—Padzomiti. Wat de oorzaak was, is niet volledig bekend geworden, maar grootendeels moet zulks op rekening worden geschreven van het lafhartig, of althans het onoordeelkundig en slap optreden der afdeelingen gendarmen en auxiliaires; de laatsten o. a. onder den majoor RUSHDI. Deze RUSHDI, een echt verturkscht Albanees, een man met een grooten Semitischen neus en een bril op, commandant van de vrijwilligers uit het landschap Scrapari, had bij den eersten vijandelijken stoot lafhartig zijn post verlaten. De moed was er dan ook geheel uit geraakt en men had een noodkreet geslaakt naar Valona met het verzoek een Hollandsch officier als commandant te zenden.

Op 9 Mei, vroeg opgebroken zijnde, bereikte kapitein SONNE ten 9 uur v.m. Hani Babait alwaar men hem verzekerde, dat de vijandelijke patrouilles genaderd waren tot Trek (bij Klisura). Er werd dus omzichtig verder gemarcheerd, maar men bemerkte al spoedig, dat die onrustbarende berichten zeer overdreven waren. Te Klisura bevond zich kapitein REDJEB met zijn detachement bestemd voor Premeti, te Tulari en Panaret de kapitein WES met een afdeeling auxiliaires, terwijl vijandelijke troepen zich bevonden te Kucari, Senicani en Fratari.

Intusschen was 't officieele bericht omtrent den wapenstilstand overal ontvangen. Gelijk reeds vermeld was die op 7 Mei ten 12 uur 's middags ingegaan. Verder moesten de troepen in de voorste lijn ter plaatse blijven; gevechten mochten niet worden aangegaan, terwijl een neutrale zône moest worden vastgesteld.

Met dit laatste doel werden op meerdere punten officieren als parlementair naar den vijand gezonden. Zoo ging uit Klisura de kapitein SOLEIMAN naar Premeti, waar de bevolking een dreigende houding tegenover hem aannam. Bij de onderhandelingen betoonden de vijandelijke commandanten zich echte haarklovers, zoodat men tot langdurig loven en bieden kwam. Hierbij moest weer van een tolk (soms van 2 tolken) worden gebruik gemaakt daar de Epirotische (alias Grieksche) officieren 1) meestal noch Fransch noch Albaneesch verstonden.

Doordat men van weerskanten niet wilde achteruit gaan van de gunstige punten waar men zich bevond, was de neutrale zone hier en daar

staan de vervallen pijlers van wat eens een steenen brug was. In een dergelijken staat verkeerden de meeste bruggen in Albanië, niet beter dus dan de wegen en dat niettegenstaande de bevolking sinds jaar en dag aan den Turk belasting betaalde voor „wegen en bruggen”.

1) De heeren droegen gewoonweg hun Grieksch khaki-uniform; alleen hadden zij een andere cocarde voor hun pet geplaatst.

niet meer dan enkele honderden meters breed. Zij liep ten slotte van ongeveer het dorp Zuljat 1) door het dal van de Belica, soms ten N. daarvan, tusschen Stepezi en Humelica en Zuid langs Hundokuki verder Oostelijk tot den bergkam. Langs dien kam tot de Vojusa tegenover Dragoti; dan door het dal tot nabij Kucari (zoodanig dat de Albanezen het vrije verkeer door de kloof van Klisura verkregen), vervolgens langs een lijn, gaande in N.O. richting over Kucari en Fratari tot de rivier Promi Sevrani, dezen stroom af en na zijne samenvloeiing met de Osum langs laatstgenoemd riviertje stroomopwaarts. Deze vaststelling was bij gedeelten geschied, op papier gesteld en ter plaatse geteekend door gemachtigden van beide partijen. Zoo was voor het gedeelte van majoor DE WAAL van Epirotische zijde ondertekend door „COMTE DE ROMA, commandant des forces Epirotiques du secteur de Humelica, chef des Garibaldiens de Grèce, ancien ministre de la guerre, député de Xande, chevalier de l'ordre du Saint-Sauveur de Grèce, officier de l'ordre de Sa Majesté l'empereur ottomane . . . enz.” (de eerste van de 2 bladzijden werd geheel door 's mans titels ingenomen) wat intuschen niet belette, dat de wapenstilstand later onder kleinzielige voorwendsels op willekeurige wijze door de Epiroten werd verbroken. In het terrein werd de lijn met witte vlaggen aangeduid.

Dit alles geschied zijnde, benevens de opstelling en veiligheidsmaatregelen vastgesteld, brak weer een tijdperk van rust en afwachten aan gelijk destijds te Sinanaj, zaliger nagedachtenis.

De generaal DE VEER, maakte van deze gelegenheid gebruik om een inspectiereis langs het front te maken. Hij wilde zich bovendien door eigen aanschouwing een zuiver beeld van den toestand vormen en het terrein leeren kennen. Daartoe reisde hij in de eerste plaats naar Tepeleni. Hier aangekomen vernam hij van de moordpartij te Kodra, ging daarheen en meldde alles aan de C. I. C., aandringende op een ernstig onderzoek. Als gevolg der bemoeiingen van de C. I. C. werd met ZOGRAFOS overeengekomen, dat een commissie van onderzoek, bestaande uit een Epirotisch, een Hollandsch en een Albaneesch officier zou worden aangewezen.

ZOGRAFOS echter zond zelfs na herhaalde aanmaning zijn commissieleden niet uit. Daar elke dag wachtens het onderzoek bezwarender zou maken, besloot de generaal te beginnen. Met dokter DE GROOT, kapitein DE JONGH en de Albaneesche luitenant MELLEK BEY toog hij naar Kodra en liet de lijken opgraven. Men vond er ongeveer 200, waarvan verscheidene verminkt waren. In de bewuste kerk waren voldoende aanwijzingen voor den massamoord o. a. bloedvlekken, kogelgaten in de muren en patroonhulzen op het dak. Een uitvoerig proces verbaal werd opgemaakt. Verder bezocht de generaal o. a. Stepezi en Klisura en gelastte den wapenstilstand te benutten tot militaire oefening

1) Hoe de neutrale zone tusschen Zuljat en de Adriatische Zee door de Albaneesche officieren was vastgesteld, is mij niet bekend geworden.

van de gendarmen en de auxiliaires. Dit geschiedde door de troepen van Klisura in het Desinicadal en ook op de kleine vlakte bij Trek, als het ware voor den neus van den vijand, die zich o. a. in het hooggelegen Brezani bevond.

De gendarmerie-afdeelingen bij den tegenslag van Fraseri verstrooid geraakt, waren langzamerhand opnieuw verzameld en aangetrokken. Daardoor kon de dorpenrij Klisura, Panaret, Tulari, Martini, Dzanani en een punt op den Malji Kjarista bezet worden (alles bij elkaar \pm 1000 man) en zodoende verband verkregen worden met de vrijwilligers te Ruk, Muzaka en Cipan onder majoor RUSHDI.

Op een herbegin der vijandelikheden hoopte men voorloopig echter niet, want daartoe ontbrak de noodige munitie. Hoogstens had men nog zooveel als noodig kon zijn voor één gevecht. De verwarde regeeringstoestanden zullen wel grootendeels oorzaak geweest zijn van deze ongunstige en verlamme omstandigheid. Op de herhaalde aanvragen om munitie kreeg men steeds ten antwoord, dat deze besteld was en binnenkort komen zou. Doch er kwam niets.

Ter schetsing van den toestand diene het navolgende bericht:

„Stepezi 12-5-'14.

„Aan

„Kapitein SONNE

te Klisura.

„Ingevolge een beslissing van den generaal, die gisteren hier was, staat uwe colonne niet onder mijne orders. Zend dus in 't vervolg „alleen berichten naar Tepeleni, die voor de samenwerking noodig zijn. „Na wapenstilstand ga ik Pestani van 2 zijden aanvallen; Brezani, Mallesovo enz. zijn aan U overgelaten. Daarna eerst algemeene aanval „op Paljokastro en Cepo.

„In heel Albanië zijn nog 80 kisten Mauser munitie, nieuwe is besteld. Als oorlog vóór ontvangst dier munitie opnieuw begint, kan ik „niets doen; gij ook wel niet.

„Groetend en goed succes

„Majoor DE WAAL.”

In de tweede helft van Mei drongen de berichten omtrent de ongelukkige gebeurtenissen in Durazzo tot de troepen door. Eerst kwam het gerucht omtrent den val en de gevangenneming van minister ESSAD PASJA. Daarna omtrent een opstand in de landstreek Mat en vervolgens omtrent een paniek te Durazzo, hevige gevechten in die buurt en de gevangenneming van 2 Hollandsche officieren. Deze berichten waren niet bijster geschikt om den moed er in te houden. Daarbij kwamen nog de vervelende zanikerijen der tegenpartij, die herhaaldelijk een parlementair toezond om mondeling of schriftelijk een klacht te uiten over een Albaneesche patrouille die iets te ver gegaan was, over vermeende spionage, over enkele geloste gewesenschoten en andere beuzelachtigheden.

De voeding bleef zeer sober en bestond nog steeds uit maïsbrood met nu en dan vleesch, melk of kos (yoghurt).

Slechts enkele bewoners der dorpen hadden naar hunne haardsteden durven terugkeeren. Door het lange wachten begon de verveling zich langzamerhand van officieren en troepen meester te maken. In één woord, de toestand was alles behalve rooskleurig.

Eind Mei werd luitenant MALLINCKRODT bevolen naar Koriça te gaan om tijdens de ziekte van kapitein DOORMAN dezen te vervangen. MALLINCKRODT maakte de reis van Tepeleni over Klisura, Dzanani en Priliste, een tocht van 2 tot 3 dagen. Op 6 Juni 's morgens ontving de kapitein DE JONGH te Tepeleni een draadbericht om zelf zoo spoedig mogelijk naar Valona te komen voor een bijzondere opdracht 1) en den kapitein SONNE te telefoneeren zich naar Tepeleni te verplaatsen, het bevel aldaar over te nemen, maar gelijktijdig dat over de troepen bij Klisura te behouden. Om 12 uur 's middags verliet DE JONGH Tepeleni en om 6³⁰ n.m. kwam SONNE aldaar aan, thans de reis gemaakt hebbende door de kloof van Klisura.

Dokter DE GROOT kreeg dus weer een anderen medebewoner in het huis van burgemeester SADULLAH.

Uit Valona was ook nog gemeld, dat de onderhandelingen van de regeering met het voorloopig bewind van EPIRUS binnen kort tot een goed einde zouden komen.

Hieruit kon dus hoop geput worden op een spoedig einde van den geestdoodenden wapenstilstand en op het ontgaan van de kans om een nieuwen veldtocht te beginnen met gebrek aan munitie. Enkele toestanden wezen ook op toenadering tusschen de partijen. Zoo werd toegelaten, dat personen, van de Albaneesche zijde komende, langs een omweg naar Argyro Castro reisden. Dit geschiedde over het dorp Zuljat, over Kusebarzi en door den pas Stena Skarficas. Deze laatste was in handen van Albaneezen uit Kurveles, maar iets verder stonden de Epiroten. We kregen dan ook berichten over Argyro Castro van personen, die de reis heen en terug gemaakt hadden.

„Het was er rustig en ook de Mahomedaansche inwoners gevoelden „er zich op hun gemak” zoo luidde het.

Ook ontvingen enkele officieren uitnoodigingen van vijandelijke collega's om te komen eten. Misschien was zulks in onderlinge oorlogjes op den Balkan gewoonte.

Nu Klisura eigenlijk als zelfstandig commando was opgegeven, had majoor DE WAAL het bevel over de geheele linie van de zee tot aan de rivier Osum (een afstand van ruim 60 K.M.). Hij was van oordeel

1) Dit bleek later te zijn het leiden van een militaire onderneming van uit Valona naar Fieri tegen een bende opstandelingen, die uit midden Albanië zuidwaarts gekomen waren en van wie men een aanval op Valona vreesde. De onderneming mislukte tengevolge van de lafheid der troepen en de tuchteloosheid der vrijwilligers. Echter bleef de tocht der opstandelingen naar Valona toch uit.

dat Stepezi minder geschikt lag voor „hoofdkwartier” en besloot zich te verplaatsen naar Tepeleni. Dit lag meer in het midden en had betere verbindingen met de vleugelafdeelingen.

Alzoo geschiedde op 18 Juni, nadat de kapitein SONNE naar Stepezi was gekomen om 't commando over de voorste linie op zich te nemen. Juist om dien tijd gingen er geruchten omtrent het sneuvelen van overste THOMSON. Die achtten wij weinig geloofwaardig, daar wij niet op de hoogte waren van den ernst der toestanden te Durazzo.

In den avond van 18 Juni echter kwam uit Valona 't navolgende telegram:

„Kumandanti THOMSON u vra të hënen në darkë afer Durrësit në një „luftë. Të tjera lajme nuk kami.”

(Commandant THOMSON is gedood, Maandag in den avond nabij Durazzo in een gevecht. Ander bericht hebben wij niet.)

De verslagenheid was groot, niet alleen bij de Hollandsche officieren, maar ook bij de Albaneezen. Op het volk maakte het veel indruk, dat een Hollandsch officier gesneuveld was voor hun zaak. Verscheidene officieren, die te Valona met overste THOMSON in aanraking waren geweest, hadden hem leeren waardeeren als een (vooral naar hun Oosterschen maatstaf) zeer bekwaam en werkzaam man. Zij verklaarden ronduit, dat THOMSON's dood een groot verlies was voor de Albaneesche zaak. Dat ook de vijand kennis droeg van het sneuvelen van THOMSON, bleek uit enkele gesprekken met Grieksche parlementairs. — Waarschijnlijk had hij zelfs betere berichten dan wij omtrent de gebeurtenissen te Durazzo en den verwarden toestand aldaar. Misschien stond zijn hernieuwde bedrijvigheid wel in verband met zijn kennis van de beroeringen, waaraan heel Albanië ten prooi was.

Op 20 Juni kwam bericht te Stepezi, dat de vijand nabij Kusebarzi zonder opzegging van den wapenstilstand den vorigen dag om 1 uur 's middags een aanval op de onzen was begonnen, en dat men tot 9 uur 's avonds gevochten had. Latere berichten meldden, dat den volgenden dag de vijand reeds om 3 uur v.m. opnieuw aanviel, ditmaal ook met kanonnen en mitrailleurs. Hierbij moesten onze auxiliaires meerdere plaatsen ontruimen o. a. Stena Skarficas, Kursebarzi en Zuljat, die in handen van den vijand vielen. Na afloop zond men parlementairs uit om opheldering te vragen. Een Grieksch parlementair antwoordde, dat aangezien enkele Albaneezen in de neutrale zone waren gekomen en 2 Grieken hadden gedood, men een straf noodig achtte. Op de vraag, of men niet wilde teruggaan tot de in het protocol vastgestelde lijn, werd botweg ontkennend geantwoord. Een onderzoek dezerzijds wees uit, dat wel enkele Albaneezen in de neutrale zone geweest waren om honing te stelen, maar op een punt, waar men meermalen kwam en waar ook de Grieken eveneens honing kwamen weghalen, terwijl van het dooden van Grieken niets bekend was. Hoe het zij, de vijand had blijkbaar een voorwendsel gezocht om ons van den pas Stena Skarficas te kunnen verjagen en daardoor verbinding te krijgen met zijn afdee-

lingen in de buurt van Delvino. Voorloopig scheen hij hier genoeg gewonnen te hebben, want hij liet vragen om een Albaneesch officier bij Zuljat ten einde een nieuwe neutrale zone vast te stellen. Hierop ging men natuurlijk niet in en protesteerde tegen de schending van het protocol, dat o. a. door een zoo groot man ondertekend was als de Comte de Roma. — Als antwoord kwamen weer dezelfde uitvluchten. 't Leek wel of de vijand thans op een ander punt ons front wilde indrukken. Althans we ontvingen op 21 Juni den navolgenden brief:

Epire Autonome.

Secteur du Drin.

No. 1.

Monsieur
le major DE WAAL
Commandant de la Gendarmerie
à Stepezi.

Les sentinelles de nos avant-postes nous reportent que sur la crête des collines de Koroni, considérées d'après le protocole de la delimitation du zone neutre comme terrain neutre, des patrouilles Albanaises ont été signalées ce matin ce que nous avons constaté nous-mêmes. Par conséquent j'ai l'honneur de vous prier de bien vouloir donner des ordres immédiates à ces patrouilles de se retirer sans retard du terrain neutre, car, dans le cas contraire, nous serons obligés de les repousser et de prendre possession des susdites collines, vu, que leur neutralité a été violée plusieurs fois depuis la signature du protocole.

Veillez agréer Monsieur le commandant mes salutations empressées.
Houmilitza le 21 Juin 1914.

N. VARTHS.
Capitaine de Cavallerie.

We zonden een antwoord, waarop nogmaals een brief kwam, maar een aanval kregen we toch niet.

Op den 23sten kwam bericht over gevechten bij Tatazi en bij Borsi. Eerstgenoemde plaats was in handen van den vijand overgegaan, we hadden 4 dooden en 5 gewonden.

In den avond van den 24sten verplaatste zich kapitein SONNE op last van majoor DE WAAL van Stepezi naar Kolonia en ging er een detachement van ± 100 man naar Golemi, om een reserve te hebben achter het blijkbaar bedreigde gedeelte van de frontlijn.

Nogmaals liet de vijand vragen om nabij Zuljat een nieuwe neutrale zone vast te stellen, waarop we wederom antwoordden geen andere neutrale zone te kennen dan die van het protocol. Metterdaad bleek bovendien, dat de vijand den wapenstilstand in 't geheel niet meer in acht nam. Zoo begon hij op 28 Juni een aanval aan den O. kant van den Zrinos, die hem tengevolge van het slappe optreden der Albaneezen, al dadelijk in het bezit bracht van Ljabovo en Hundokuki. Daar de

onzen inplaats van voet voor voet terug te gaan, hun heil zochten in een vlucht naar de overzijde van de rivier, kreeg de vijand het veld vrij en bezette achtereenvolgens Hormovo en Lekli en zat nog vóór de dag geheel verstreken was weer te Kodra, evenals bij onzen opmarsch naar Tepeleni. Voor het laffe gedrag der gendarmen en auxiliaires bij deze gelegenheid lag eenige verontschuldiging in de omstandigheid, dat zij zich in den rug niet voldoende gedekt wisten. Te Kodra was n.l. slechts een zeer kleine macht achtergebleven, sedert de 150 vrijwilligers van Ismaël Kemals zoon vertrokken waren. Dit laatste was in stilte en op eigen gezag geschied. Het wachten gedurende den wapenstilstand was den heeren gaan vervelen en van een donkeren nacht hadden zij gebruik gemaakt om kalmweg hun post te verlaten en op marsch te gaan naar Valona. De machtige bey, hun leider, vermocht blijkbaar niets hiertegen. Dergelijke ervaringen zijn voor een bevelhebber bijna ondragelijk. Zij doen hem allen grond onder de voeten verliezen en maken 't hem hoogst moeilijk om zich met ijver aan zijn taak te blijven wijden.

Van hooger hand ontving men ook al geen steun, zelfs geen moreele. Als antwoord op de berichten van 's vijands hernieuwde actie, kwam het bevel van den (nieuwen) Minister van Binnenl. Zaken om zich alleen tot de verdediging te bepalen. Hiermede moest dus ook weer het plan van majoor DE WAAL vervallen om van uit Tepeleni een aanval te doen op Kodra, ten einde de troepen te Stepesi en Kolonia lucht te verschaffen. Men ging nu Tepeleni in staat van tegenweer brengen en 's vijands nieuwen stoot zitten afwachten.

Dokter DE GROOT werd met zijn ambulance teruggezonden naar Sinanaj. Op sommige punten kon men met 't bloote oog 's vijands schildwachten onderscheiden. Met den kijker kon men de geheele lijn ontdekken. Dagelijks op 't zelfde uur tegen den avond zag men de voorposten aflossen. De meeste mannen waren in kakhi, andere gewoon in burgerkleeding, niet in afzonderlijke afdeelingen als bij ons, maar dooréén gemengd. Elken avond zag men op de tegenoverliggende berg-helling 's vijands bivakvuren oplaaien.

De maand Juli bracht al geen verbetering in den toestand. Integendeel! De eene jobstijding kwam na de andere;

op den 5den dat 60 auxiliaires uit Kolonia waren gedeserteerd;

op den 7den dat de vijand een aanvallende beweging begon bij Klisura, daár onze strijdkrachten verjoeg en vorderingen maakte tot Suka;

op den 8sten dat de stad Koriça in handen was gevallen van de Grieken. De 3 Nederlandsche officieren (SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, DOORMAN en MALLINCKRODT) hadden met een klein troepje aan gevangenneming weten te ontsnappen.

Eenigen tijd te voren had majoor DE WAAL, omdat sedert weken en weken geen enkel bericht omtrent Koriça ons bereikt had, een patrouille daarheen op kondschap gezonden. Aan die patrouille was meegegeven een brief voor majoor SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, welke slechts enkele

vragen bevatte, in 't Fransch gesteld was en ongesloten bleef. De patrouille kwam te Koriça en bracht van daar een antwoord mee naar Tepeleni. Hierin meldde majoor SNELLEN, dat de toestand te Koriça zeer kritiek was, dat de Grieken de stad binnen 48 uren hadden opgeëischt en dat, indien Koriça vallen moest, hij met DOORMAN en MALLINCKRODT naar Tepeleni zou komen. Dit laatste, in verband met het zooeven genoemde bericht van 8 Juli, deed DE WAAL over het lot der kameraden ongerust worden, gezien de vorderingen van den vijand ten O. van Tepeleni (Klisura) Daarom werd nu weer een patrouille gezonden om de heeren tegemoet te gaan en te trachten ze te vinden en te waarschuwen. De patrouille kwam onverrichterzake terug, maar we ontvingen weldra het gelukkige bericht dat de heeren behouden in Valona waren aangekomen. Zij hadden onderweg van de bevolking den toestand vernomen, daarom meer Noorderlijk aangehouden en besloten niet naar Tepeleni te gaan.

In Tepeleni was het alles behave aantrekkelijk. De bedrijvigheid van voorheen was geheel verdwenen. Den dag dat de vijand ten tweeden male te Kodra verscheen, was de stad grootendeels leeggelopen. De bevolking beducht voor een intocht der Grieken, en de door hen te nemen wraak wegens haar thans gebleken Albaneesche gezindheid, was met pak en zak, met vrouwen en kinderen weggetrokken. Alles wat maar op paarden, ezels en muilezels geladen kon worden, ging mee; zelfs bedden, kisten en kasten. Ook burgemeester Sadullah gaf liever zijn huis prijs, dan te vertrouwen op een goede behandeling door de Grieken en ging naar Valona. De stad was als uitgestorven. Te koopen was er niets meer. Majoor DE WAAL moest leven als een Albanees. De kapitein SONNE was er te Kolonia zoo mogelijk nog slechter aan toe. Zelfs tarwebrood was niet meer te krijgen. Het eenige hoofdvoedsel was het weëge maïsbrood. Als toespijs nu en dan een stuk geitvleesch of een klomp steenharde suiker. Ook de militaire positie was zeer ongunstig. Wel was de lijn Stepezi, Piçari, Kolonia, Vale (een heuvelgroep) goed te verdedigen, vormende die dorpen als het ware even zoovele rotsvestingen 1), maar links was de vijand genaderd tot Kodra en Suka en rechts deed hij ook herhaalde pogingen om vooruit te komen. De kapitein Hamid te Kuç meldde den val van Borsi en later een gevecht bij Kalarat.

O! dat tijdelijk moeten afwachten! Zich door gebrek aan munitie onmachtig te gevoelen en steeds gevechtsvaardig te moeten blijven voor geval het den vijand behaagt aan te vallen. Dat is zeer neer-

1) In tegenstelling met de Hollandsche dorpen die „laag bij 't water" liggen, zijn alle Albaneesche gebouwd „hoog op de bergen". Deze drie echter liggen bovendien tegen een hoogen bergwand, zoodat zij van één kant ongenaakbaar zijn en naar de andere zijde alles overzien en beheerschen. Vooral Piçari ligt letterlijk als een arendsnest. De paden die er heen voeren zijn zonder meer al gevaarlijk. Het vervoer naar Piçari kon niet per draagdier geschieden, alles moest door menschen er heen gedragen worden.

drukkend voor het moreel zoowel van den troep als van den commandant. Meermalen werd men 's nachts gealarmeerd en minstens éénmaal per nacht gewekt door kloppen op de deur en een op geheimzinnigen en somberen toon uitgesproken: „Armiku shpraz më defek e më top.” (De vijand schiet met geweren en kanonnen). Eens weer midden in den nacht komt een gendarm met een stuk papier binnen, waarschijnlijk een of ander onheilsbericht. Ik steek een kaars aan en lees reeds bij 't schijnsel van den ontvlammenden lucifer: „H. M. de Koningin.” Ik vlieg overeind. Wat?, de Koningin! Ja, daar staat het: „H. M. de „Koningin betoont opnieuw haar belangstelling in ons optreden en be- „tuigt dat dit nauw verbonden is met onze nationale eer” 1).

Hier op den eenzamen post te midden van vreemden, gebonden aan een armzalige plek gronds, gekweld door de eentonigheid van het dagelijksche gebeuren, beloerd door den vijand, bedreigd met omsingeling, d i t telegram! Het was een lichtstraal in de duisternis, een groet uit het verre vaderland, een troost in de eenzaamheid, een riem onder het hart. Heb dank, Majesteit, heb dank! Zelden zal Uw Koninklijk woord vuriger welkom zijn geweest, zelden meer bezieling hebben gebracht.

Jammer dat de omstandigheden niet toelieten die in meer gevolgrijke daden om te zetten. De innerlijke wanorde van Albanië maakte krachtsontwikkeling naar buiten onmogelijk. Te Valona zag men dit in en wilde de oplossing der Epirotische questie als zijnde „une chose internationale” maar verder aan de mogendheden overlaten. Generaal DE VEER bekommerd om het lot der weinige nog te velde staande gendarmerie, waarvoor hij omsingeling vreesde en geen Hollandsche officieren onnoodig aan gevaren willende blootstellen, machtigde majoor DE WAAL om terug te trekken, zoodra deze dit zelf noodzakelijk achtte. Dagelijks vroeg de generaal per telefoon naar den toestand, maar telkens was het antwoord, dat men het nog wel houden kon.

Toen nu de vijand in het Desiniçadal weder eenige vorderingen maakte en langzamerhand Tepelen in den rug zou kunnen komen, ontving majoor DE WAAL in den morgen van 11 Juli bevel tot den terugtocht op Valona. In den nacht van 11 op 12 Juli zou die beginnen en Kolonia werd opgebeld. Maar rampzalig toeval, de telefoon, die nog al eens haperde, weigerde op 11 Juli volslagen allen dienst. Maar er waren meerdere maatregelen genomen en dus ontving de kapitein SONNE het bevel per ordonnans (omstreeks 2 uur n.m.). Van Piçari, Kolonia en Vale moesten dien eigen nacht, dadelijk na het invallen der duisternis, alle gendarmerie-afdeelingen den terugmarsch aanvaarden over Golemi, Nivica, Saljari naar Sinanaj, terwijl Kuç c. s. zou teruggaan op Vranista. De afdeelingen auxiliaires kregen vrijheid om te blijven of met de gendarmen mee te trekken. Nu was het zaak om

1) Dit telegram kwam van wege generaal DE VEER die, pas uit Holland in Albanië teruggekeerd, zich kweet van een opdracht, hem door Hare Majesteit verstrekt.

de noodige lastdieren machtig te worden voor het vervoer der munitie en bagage. Want zoodra het nieuws der bevolking zou zijn meegedeeld, zou niemand meer een beest willen afstaan. Of men te Kolonia een voorgevoel van de zaak had? Overal zag men aanstalten maken tot verhuizing. De troep kreeg dan ook geen lastdieren genoeg. Men verdeelde daarom de munitie zooveel mogelijk over de gendarmen en gaf de rest aan de auxiliaires. Deze beweerden te willen blijven en de dorpen Kolonia en Piçari nog te willen verdedigen 1).

Toen de duisternis was ingevallen, werden stil de voorposten ingetrokken. En tegen 9 uur werd afgemarcheerd. Omstreeks middernacht bereikten de afdeelingen uit verschillende richtingen afkomstig, achtereenvolgens het dorp Golemi. Ook had majoor DE WAAL bevelen gezonden naar de troepen in het Desiniçadal (die al langzamerhand tot Cafa Cuçok waren teruggedaan) en naar die te Stepezi. De laatste moesten in den voornacht langs den Zrinos regelrecht op Tepeleni terugtrekken, waarna de Majoor met de gezamenlijke macht ten 12 ure 's nachts Tepeleni zou verlaten.

Te 6 uur namiddag was een en ander aan de bevolking der stad Tepeleni medegedeeld. Hierop begon dadelijk een razende drukte. De bevolking, die na haar vlucht op 28 Juni weer gedeeltelijk was teruggekeerd, geraakte in angstige opwindung. Een hernieuwde uittocht begon. Have en goed werd haastig op draagdieren gepakt. Bij gebrek hieraan werden de menschen beladen. Vrouwen torsten hooge en breede lasten, ruwweg met vrij dunne touwen aan 't lichaam gesjord, enkele bonden een wieg met kind en al op den rug. Mannen dreven hun koeien, schapen of geiten voor zich uit. Het geheel vormde een ordelloozen stoet van deerniswekkende menschen, droef om te aanschouwen. Maar, o tegenstelling, ergeren kon men zich ook. Slechte eigenschappen komen onder zulke omstandigheden zonder terughouding te voorschijn. Verscheidene huizen en winkels werden opengebrokeu en geplunderd! De zich nu geheel aan alle tucht onttrekkende auxiliaires staken zelfs enkele huizen in brand.

De troep uit Stepezi was om 12 uur 's nachts niet te Tepeleni maar liet zich uren wachten. Daardoor werd het 2 uur, toen majoor DE WAAL met zijn gendarmerie Tepeleni ontruimde.

Vaarwel Tepeleni! Vaarwel machtige ruïne van Ali Pasja's trotsche burcht, met je bevolking van zigeuners! Vaarwel, veel omstreden maar ellendig nest. Eens opendet gij ons uwe poorten en den weg ter overwinning. Thans moeten we je overlaten aan je lot en aan de Grieken. Morgen zullen die hier binnen komen en zal misschien de commandant weer zitten in zijn armstoel met het versleten trijp, de stoel, die onzen dokter tot operatiestoel diende. Morgen misschien zul je in vlammen opgaan. Vaarwel!

1) Later bleek, dat zij eenige uren na de gendarmerie ook waren afgetrokken, de grootsprekers. Het was hen waarschijnlijk alleen om de munitie te doen geweest. Hiermee zijn zij nu misschien bezig om herten te jagen.

De nachtelijke terugtocht was even merkwaardig als droevig. Nergens dorsten de arme geplaagde dorpelingen achter te blijven. Met vóór en achter de gendarmen togen zij mede noordwaarts. Vooral van Golemi uit was de stroom vluchtelingen talrijk. Op het ellendig smalle bergpad, voerende door een dorre streek van steenen, steenen en nog eens steenen strompelden in het holst van den nacht mannen, vrouwen en kinderen voort, alles met zich voerende wat eenigszins draagbaar was. Paarden, ezels en vrouwen zwoegend onder zware lasten, breed uitgebouwd, soms den weg versperrend. Kinderen zeulend een of ander voorwerp in de kleine handen. Mannen drijvend hun vee met lange stokken. Alles voort, voort! Hier en daar was een groepje van vermoenis neergezegen en zocht rust op de harde kille steenen.

Tegen het aanbreken van den dag te Gusmari en Nivica aankomend vond men daar alle bewoners reeds in rep en roer. Ook kwamen van alle kanten steeds meer vluchtelingen opdagen. De geheele aanblik van dit wijdere dal gaf een indruk van leven en beweging, die aangenaam had kunnen aandoen, ware het niet dat de beklagenswaardige toestand van vele langs den weg zittende of strompelende menschen elke gedachte aan iets opgewekts uitsloot.

De gendarmerie sloeg hier, overeenkomstig de orders, het pad in naar Saljari. De stroom vluchtelingen daarentegen bewoog zich meer van den vijand af en ging richting Vermiku. De weg Nivica—Saljari volgt geen dal, maar gaat dwars door de bergketens, waardoor er vele gevaarlijke punten in zijn. Op plaatsen waar twee bergwanden elkaar onder een scherp hoek ontmoeten, is een houten steigertje aangebracht van twijfelachtige degelijkheid, en vaak moesten de dieren met een gangetje hierover gejaagd worden, om aan den anderen kant de helling te kunnen nemen. Inderdaad wonderlijk, dat niet vele naar omlaag stortten.

De gendarmen, gebukt onder een twee- of driedubbele hoeveelheid patronen, begonnen zeer vermoeid te worden; velen bleven achter. Toen dan ook het hoofd der colonne, tegen 9 uur v.m., (dus na een rzurigen marsch) Saljari bereikte, besloot men eerst de achterblijvers in te wachten. Immers het was niet onmogelijk dat de vijand, de ontruiming van Tepeleni bemerkend, en de colonne DE WAAL volgende, reeds met enkele patrouilles te Saljari zou zijn aangekomen. Dit bleek later niet het geval te zijn; te Saljari vond men even weinig vijanden als bewoners, d. w. z. behoudens enkele honden en katten, geen sterveling. Dus bood het ook geen enkele lafenis aan de vermoeide en hongerige gendarmen. Ofschoon sommigen zich bijna niet meer konden voortslepen, werd besloten door te marcheeren. Doordat men hierbij den kortsten weg nam en niet afdaalde tot het pad langs de Vojusa, ontmoette men niet de patrouille die majoor DE WAAL daar juist achtergelaten had om de colonne SONNE op de hoogte van den toestand te brengen. Te Martalozi, één der kantonementen van voor het begin der vijandelijkheden en waarheen men de Grieken niet verwachtte,

vond men de bevolking nog aanwezig en daarmee eenige latenis. Men besloot hier voorloopig te blijven. De dorpingen wisten te vertellen, dat de vijand nog steeds niet in Tepeleni was binnengetrokken. Des morgens bemerkende dat de stad verlaten was, vreesde hij blijkbaar een krijgslist en bleef de kat uit den boom kijken.

De kapitein SONNE verlangend om majoor DE WAAL verslag uit te brengen en vernemend, dat deze zich te Skozat bevond, begaf zich na een uurtje rust ten 2 uur n.m. met enkele ruiters opnieuw op marsch. Onderweg reed hij vele alleenlopende gendarmen achterop. Bij onderzaging wist geen dezer zich behoorlijk te verantwoorden. Of die menschen alleen 't plan hadden Sinanaj of Skozat te bereiken, dan wel volledig te deserteeren, viel niet vast te stellen. De afdeelingen echter, die Skozat en later Valona bereikten, waren merkbaar geslonken. Vele gendarmen, hun eigen dorp in gevaar wetend en nog niet het landsbelang boven eigenbelang kunnende stellen, hadden van den verwarden toestand gebruik gemaakt om eigen huis en haard op te zoeken. Te Sinanaj bevonden zich nog vrij sterke afdeelingen. Hier was men bezig het telefoonmateriaal te verzamelen en op te laden.

Ruim half zes bereikte kapitein SONNE Skoza en vond daar majoor DE WAAL op een heuveltje nog druk in de weer om orders uit te geven voor den nacht en voor den volgenden dag. Na de lange scheiding en de afzonderlijk doorgestane krijgsavonturen was dit wederzien allerhartelijkst. Weder een Hollandsch kameraad de hand te kunnen drukken en weder de moedertaal te kunnen spreken was een ongekend genot. De majoor had groot nieuws. De regeering gaf den strijd tegen de Epiroten op en generaal DE VEER, het verblijf der Nederlandsche officieren in het Zuiden niet meer noodig noch wenschelijk achtend, had ons beiden den volgenden dag te Valona ontboden. Juist kwam een gendarm van de veldtelefoon ons zeggen, dat de generaal ons had opgebeld. We gingen er heen en vernamen des generaals vreugde over ons persoonlijk behoud en nogmaals diens order om naar Valona te komen en om een gedeelte der gendarmerie te laten volgen. Alzoo kreeg ieder der detachementscommandanten zijn opdracht. Sommige om na 1 of 2 dagen naar Valona te marcheeren, andere om tot bemoeiding en beveiliging der vluchtelingen te verzamelen bij Dorza en bij Skozat. Mocht de vijand onverhoopt zijn opmarsch tot voorbij Saljari willen uitstrekken, dan moest hem tegenstand geboden worden bij Dorza. Hier is namelijk het Vojusadal zeer nauw en was een verdedigende stelling reeds gedeeltelijk voorbereid.

Vele vluchtelingen kwamen te Skozat van gene zijde der Vojusa, waar zij zich minder veilig voelden. Er ontstond dan ook een opeenhooping van menschen, zoodat velen in de open lucht den nacht moesten doorbrengen. Gelukkig voor die stakkerds bleef het weer goed.

Des morgens om 9 uur reden de beide Nederlandsche officieren, slechts door enkele ruiters vergezeld, uit Skozat af. De bagage zou wel volgen. De reis verliep voorspoedig maar was toch weinig vroolijk

door den aanblik van de stroomen vluchtende menschen. Aller soort liep dooreen. Eenvoudige boeren te voet, welgestelden te paard, gesluiserde dames op ezels, monniken in dikke witte pijen. Het was op de smalle paden soms een rommelig gedrang. Lastdieren met breede vrachten op den rug moesten in het struikgewas of op de zijhelling geduwd worden om voorbijgaan of achterop rijden mogelijk te maken. Geheele families zaten op beschaduwde plekjes bijeen bezig te rusten of te eten. Ten gevolge der geweldige hitte lagen oude vrouwen te sterven langs den weg.

Ongeveer 11 uur v.m. van dien dag, den 13^{den} Juli, op den dag af juist vier maanden na ons vertrek uit Valona, kwamen wij aldaar weder aan en meldden ons bij den generaal. Deze gunde ons enkele dagen rust om van de vermoeienissen van den veldtocht te bekomen. Toen ging het naar het houten hotel aan het strand, dat intusschen geheel was gereed gekomen. Wat een genot weer vele kameraden te ontmoeten, in beschaafd gezelschap te zijn en een behoorlijke kamer te hebben. En dan het eten! Weer de beenen onder een tafel met helder linnen en een goed servies; weer een behoorlijk bord soep met een zuiveren lepel. Dat deed weldadig aan. En des avonds dank zij het prachtige zomerweer zaten alle makkers op het kleine terras vlak aan het water van Valona's reusachtige baai en vertelden elkaar de doorgestane avonturen.

De gendarmerie-afdeelingen op Valona gedirigeerd, kwamen, gelijk reeds vermeld, door desertie merkelyk gedund aan. Zij werden ingedeeld bij de verdedigingstroepen der stad. De andere afdeelingen bleven nog geruimen tijd te Dorza en Skozat; de vijand rukte niet tot daar op. Later werden zij ook aangetrokken. Gestreden is er echter niet meer. Want al gingen kort na onzen terugkomst te Valona geruchten dat de vijand van uit Himara voorwaarts drong en zelfs Dukati bezet had, zoo heeft hij toch geen onderneming tegen Valona gewaagd.

Lang duurde de zalige rust der Nederlandsche officieren te Valona niet. Toen gingen ze naar Durazzo!

